

FORENZNÁ PSYCHOLÓGIA

ANTON
HERETIK

Ljndeni

Forezná psychológia

Vyšlo aj v tlačovej podobe

Objednať môžete na
www.lindeni.sk
www.albatrosmedia.sk

Lindeni

Anton Heretik
Forezná psychológia – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2020

Všetky práva vyhradené.
Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť rozširovaná
bez písomného súhlasu majiteľov práv.

ALBATROS MEDIA

FORENZNÁ
PSYCHOLÓGIA
ANTON
HERETIK

Ljndeni

Obsah

Predhovor k 4. vydaniu	11
------------------------	----

VŠEOBECNÁ ČASŤ

KAPITOLA 1

História forenznej psychológie	17
1.1 Spoločensko-historické predpoklady vzniku forenznej psychológie	17
1.2 Vývoj forenznej psychológie	22

KAPITOLA 2

Predmet a systematika forenznej psychológie	27
2.1 Predmet forenznej psychológie	27
2.2 Systematika forenznej psychológie	28
2.3 Členenie forenznej psychológie podľa právnej náplne expertízy	33

KAPITOLA 3

Právne aspekty foreznopsychologickej praxe	36
3.1 Štruktúra právnych noriem	36
3.2 Trestné právo	42
3.2.1 Trestný čin a trestná zodpovednosť	43
3.2.2 Sankcie	45
3.2.3 Osobitná časť trestného zákona	49
3.3 Forezný psychológ ako znalec	51
3.3.1 Právne ustanovenia pre znalcov, tlmočníkov a prekladateľov	51
3.3.2 Etické princípy znaleckej činnosti	56
3.3.3 Výpoveď znalca pred súdom	60
3.4 Štruktúra súdnoznaleckého posudku	61
3.4.1 Nález znaleckého posudku z odboru psychológia	62
3.4.2 Psychologické vyšetrenie	63
3.4.3 Posudok a záver	66

KAPITOLA 4

Teórie delikvencie	68
4.1 Základné pojmy	68
4.2 Biologické teórie	71
4.3 Sociologické a sociálnopsychologické teórie delikvencie	77
4.4 Psychologické teórie delikvencie	84
4.4.1 Psychodynamické prístupy	84
4.4.2 Behaviorálne koncepcie kriminogenézy	87
4.5 Polyetiologické a integratívne prístupy k delikvencii	90

FOREZNÁ PSYCHOLÓGIA

KAPITOLA 5

Psychológia uplatňovania práva	93
5.1 Úvod	93
5.2 Vybrané problémy policajnej a kriminalistickej psychológie	95
5.2.1 Policajná personalistika	95
5.2.2 Psychológia výsluchu a výpovede	101
5.2.3 Psychologické aspekty ďalších vyšetrovacích postupov	119
5.2.4 Špeciálne psychologické vyšetrovacie metódy	124
5.3 Psychológia súdneho konania	137
5.3.1 Psychologické aspekty rôznych justičných systémov	137
5.3.2 Sociálna atmosféra a komunikácia v súdnej sieni	139
5.3.3 Proces rozhodovania poroty, resp. sudcov	140
5.3.4 Znalecké posudzovanie schopnosti hodnotnej účasti na súdnom procese	143

KAPITOLA 6

Psychické determinanty sociálneho zlyhania	147
6.1 Úvod	147
6.2 Globálne funkcie psychiky	148
6.2.1 Vedomie	148
6.2.3 Pozornosť	149
6.2.4 Vnímanie	150
6.3 Kognitívne schopnosti	151
6.3.1 Intelekt	151
6.3.2 Pamäť	153
6.3.3 Myslenie	154
6.4 Osobnosť	156
6.5 Motivácia ľudského správania	163
6.5.1 Emotivita	163
6.5.2 Pudy, inštinkty, potreby	166
6.6 Cieľovosť správania	167
6.6.1 Vôľa	167
6.6.2 Vôľové konanie	168
6.7 Analýza motivácie trestného činu	169

KAPITOLA 7

Ontogenetické aspekty vo foreznej psychológii	176
7.1 Štádiá životnej cesty a ich riziká	176
7.2 Detský vek	179
7.2.1 Dieťa raného a predškolského veku (0 – 6 rokov)	179
7.2.2 Dieťa v mladšom školskom veku (6 – 10 rokov)	185
7.2.3 Obdobie staršieho školského veku (10 – 14 rokov)	187
7.2.4 Dieťa ako objekt znaleckej činnosti	189
7.3 Juvenilný vek	193
7.3.1 Špecifiká juvenilnej delikvencie	193
7.3.2 Trest, nápravná výchova, psychologická intervencia	204
7.4 Adolescencia	208
7.5 Dospelý a regresný vek	209

ŠPECIÁLNA ČASŤ

KAPITOLA 8

Forenzne významné psychické poruchy	219
8.1 Úvod	219
8.2 Psychoreaktívne stavy	219
8.2.1 Abnormné reakcie	220
8.2.2 Reaktívne stavy a vývoje	227
8.2.3 Neurózy	230
8.3 Poruchy osobnosti	231
8.3.1 Klasifikácia, etiológia a epidemiológia porúch osobnosti	231
8.3.2 Paranooidná porucha osobnosti	236
8.3.3 Schizoidná porucha osobnosti	236
8.3.4 Dissociálna porucha osobnosti	239
8.3.5 Emočne nestabilná porucha osobnosti	241
8.3.6 Histriónska porucha osobnosti	244
8.3.7 Iné forenzne menej významné poruchy osobnosti	246
8.4 Psychózy	248
8.4.1 Afektívne poruchy	248
8.4.2 Schizofrénia, schizofrénne psychózy a poruchy s bludmi	254
8.5 Mentálna retardácia	261
8.5.1 Mentálna subnorma	263
8.5.2 Ľahká mentálna retardácia	266
8.5.3 Stredne ťažká a ťažká mentálna retardácia	267
8.6 Psychické poruchy podmienené organickým poškodením CNS	268
8.6.1 Epilepsia	268
8.6.2 Demencie	271
8.7 Niektoré psychické poruchy detského veku a ich forezný význam	274

KAPITOLA 9

Foreznopsychologické problémy závislosti od psychotropných látok	277
9.1 Spotreba alkoholu a kriminalita	277
9.2 Alkoholové opojenie	280
9.3 Závislosť od alkoholu	284
9.4 Drogové závislosti	289
9.4.1 Úvod do problematiky	289
9.4.2 Vývoj drogovej scény u nás a vo svete	291
9.4.3 Súdnoznalecká a legislatívna problematika tvrdých drog	300
9.5 Nekonzumné závislosti (Patologické hráčstvo)	306

KAPITOLA 10

Psychologické problémy vo forenznej sexuológii	314
10.1 Úvod	314
10.2 Sexuálne motivovaná kriminalita	318
10.3 Forezné problémy homosexuality	332
10.4 Forezný význam niektorých sexuálnych porúch a deviácií	335
10.5 Znalecké posudzovanie páchatel'ov sexuálnej kriminality	353

FOREZNÁ PSYCHOLÓGIA

KAPITOLA 11

Forezná agresológia	356
11.1 Základné pojmy	356
11.2 Teórie agresivity	359
11.2.1 Psychoanalytické a inštinktivistické teórie	359
11.2.2 Behaviorálne teórie agresivity	363
11.2.3 Bio-psycho-sociálne a integratívne modely agresivity	365
11.3 Psychodiagnostika agresivity	370
11.4 Násilné trestné činy a ich foreznopsychologické posudzovanie	373
11.4.1 Vražda	373
11.4.2 Vražda novonarodeného dieťaťa	385
11.4.3 Ublíženia na zdraví	389
11.4.4 Ďalšie násilné trestné činy	391
11.4.5 Znalecké posudzovanie páchatel'ov násilnej trestnej činnosti	397
11.5 Samovražednosť a jej forezné aspekty	399

KAPITOLA 12

Transkultúrne aspekty foreznej psychológie	414
12.1 Rómovia	414
12.1.1 Spoločensko-historické súvislosti	414
12.1.2 Foreznopsychologické osobitosti delikvencie Rómov	418
12.1.3 Možnosti prevencie rómskej delikvencie	421
12.1.4 Psychiatricko-psychologické problémy v expertíze rómskych delikventov	422
12.2 Transkultúrne aspekty v trestnej činnosti cudzincov	428

KAPITOLA 13

Forezná psychológia a organizovaný zločin	440
13.1 História organizovaného zločinu	440
13.2 Kriminologické a sociálno-psychologické charakteristiky organizovaného zločinu	441
13.3 Kriminalistické a legislatívne prostriedky boja s organizovaným zločinom	450
13.4 Posudzovanie vierohodnosti svedkov z prostredia organizovaného zločinu.	452
13.5 Niektoré aspekty foreznopsychologického posudzovania páchatel'ov organizovaného zločinu	456

KAPITOLA 14

Viktimológia	467
14.1 Úvod	467
14.2 Základné pojmy a úlohy viktimológie	468
14.2.1 Viktima	468
14.2.2 Viktimita	469
14.2.3 Viktimácia	473
14.2.4 Ciele viktimológie	473
14.3 Viktimologické aspekty jednotlivých foriem trestnej činnosti	474
14.3.1 Násilná trestná činnosť	474
14.3.2 Majetková trestná činnosť	477
14.3.3 Viktimológia pri sexuálnych trestných činoch	478
14.3.4 Viktimológia domáceho násillia	488
14.3.5 Viktimológia trestných činov voči maloletým	500

KAPITOLA 15

Psychológia penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti	507
15.1 Úvod do problematiky	507
15.2 Krátka história trestu a trestania	508
15.3 Tradície a súčasnosť väzenstva na Slovensku	512
15.4 Sociálno-psychologické aspekty výkonu trestu	515
15.5 Psychické poruchy vo výkone trestu	517
15.6 Uplatnenie socioterapeutických a psychoterapeutických metód vo väzenstve	524
15.7 Psychologické aspekty postpenitenciárnej starostlivosti	528

KAPITOLA 16

Psychologické otázky prevencie a prognostiky delikvencie	532
16.1 Prevencia a kontrola kriminality	532
16.2 Prognostika kriminality	536
16.2.1 Oblasti a typy prognostiky kriminality	536
16.2.2 Predelikventná prognostika	538
16.2.3 Prognostika recidívy	541
16.2.4 Posudzovanie prognózy resocializácie vo foreznopsychologickej expertíze	547
Literatúra	555
Summary	587
Menný register	591
Vecný register	598
O autorovi	608

Predhovor k 4. vydaniu

O d 3. vydania knihy „Forenzná psychológia“ pre psychologov, právnikov, lekárov a iné pomáhajúce profesie (Eurokódex Bratislava, 2010) uplynulo 9 rokov. Dnes už viem, že je to dosť dlhý čas – vedecké monografie i vysokoškolské učebnice starnú čoraz rýchlejšie. Rozhodol som sa zachovať štruktúru knihy a jej členenie do jednotlivých kapitol. Som rád, že kniha obsahuje časti textu, v ktorých som necítil potrebu nič zmeniť. Pri iných kapitolách som, naopak, mal naliehavú potrebu doplniť ich a prepracovať. Doplniť o nové poznatky z domácej i svetovej literatúry, ale i z vlastných publikácií a o skúsenosti získané pri práci súdneho znalca.

Forenzná psychológia sa zaoberá subjektívnou zložkou sociálneho zlyhania jednotlivcov i skupín z hľadiska teoretického i praktického. Zaoberá sa ľuďmi, ktorí sa stanú páchatelmi, ale aj obeťami, prípadne svedkami trestných činov. Venuje sa však aj psychológii ľudí, ktorí riešia svoje občiansko-rodinnoprávne problémy. Forenzná psychológia preto musí zohľadňovať nielen vývoj vedeckého poznania vo svete, ale je zároveň barometrom spoločensko-politických zmien. Tieto zmeny sa týkajú takmer 30-ročného vývoja našej spoločnosti od Nežnej revolúcie v r. 1989. Spoločnosť sa musela vyrovnáť s prudkým nárastom všeobecnej kriminality a hlavne objavením sa úplne nových foriem trestnej činnosti. Týka sa to najmä drogovej kriminality, nových foriem ekonomickej kriminality i násilnej trestnej činnosti. Organizovaný zločin sa stal súčasťou nášho života. Venuje sa nielen „klasickým“ kriminálnym činnostiam, ako je výpalníctvo, vydieranie, prostitúcia, pašovanie drog, ale prerastá aj do fungovania makroekonomiky, verejného a politického života. Z týchto dôvodov má osobitné miesto kapitola o tomto fenoméne z hľadiska kriminológie a o forenznopsychologických aspektoch posudzovania príslušníkov – svedkov i páchatelov – z prostredia organizovaného zločinu. Podrobnejšie sa v tomto vydaní venujem aj problematike domáceho násillia. Okrem novelizácie Trestného zákona z r. 2005 som zohľadnil aj pripravovaný zákon o znalcoch či nový zákon o obetiach trestnej činnosti. Všetky tieto zmeny sa dotýkajú oblastí, do ktorých som ako znalec – psychológ expertne zainteresovaný.

Forenznú psychológiu prednášam pre poslucháčov psychológie a práva, v minulosti som prednášal aj študentom policajnej akadémie, sociálnej práce, špeciálnej a liečebnej pedagogiky. Podieľam sa na špecializačných kurzoch z foreznej psychológie a psychiatrie a školeniach budúcich znalcov. Predkladaný text je zároveň

odpoveďou na otázky študentov pregraduálneho i postgraduálneho či špecializačného štúdia. U poslucháčov psychológie sa venujeme viac otázkam možnosti a limitov klinickej psychodiagnostiky v expertnej činnosti a psychoterapie v penitenciárnej praxi. Budúcich právnikov či policajných vyšetrovateľov hlavne zaujíma, čo môžu psychológovia – znalci ponúknuť pri riešení jednotlivých trestnoprávnych (motivácia, vierohodnosť výpovedí, prognóza resocializácie) či občianskoprávnych problémoch (spôsobilosť k právnym úkonom, zverenie dieťaťa do výchovy po rozvode rodičov a pod.).

Najmä od laikov často dostávam otázku, prečo nepoužívame jednoducho slovenský výraz *súdna*, ale prívlastok *forezná* psychológia. Robíme tak z prostého dôvodu, že *súdna* či právnická psychológia je len jedným z pododvetví (populárne nazývaným „psychológia súdnej siene“), ktoré sa zaoberá psychologickými a sociálno-psychologickými osobitosťami jednotlivých etáp procesného konania a jednotlivcov, ktorí sú v ňom zainteresovaní (sudcovia, prokurátori, obhajcovia, obžalovaní, svedkovia a i.). Do foreznej psychológie však patrí aj kriminalistická (investigatívna), policajná a väzenská (penitenciárna) psychológia. Autor má vlastné skúsenosti zo súdno-expertíznej psychológie a výskumu v oblasti kriminologickej psychológie. Čitatelia istotne spoznajú, ktoré kapitoly sa opierajú o priamu skúsenosť a ktoré skôr o sprostredkované pramene. Dúfam, že prehľady problematiky a zoznam citovanej literatúry sú dosť rozsiahle na to, aby pomohli zorientovať sa i čitateľom s hlbším záujmom o vybrané problémy.

V texte som sa snažil využiť výsledky vlastnej expertíznej praxe. Za takmer 40 rokov, čo robím súdneho znalca, sa tých prípadov nazbieralo skutočne dosť. Dúfam, že aj rad novozaradených kazuistik bude pre čitateľov obohatením a oživením inak dosť akademického textu. Z výskumu, okrem čiastkových výsledkov publikovaných časopisecky a na vedeckých konferenciách, sa odvolávam na monograficky publikované diela. Okrem monografií „Extrémna agresia I. Forezná psychológia vraždy“ (1999, 2. vyd. 2012) a „Extrémna agresia II. Forezná psychiatria vraždy“ (2012, v spoluautorstve s prof. MUDr. V. Novotným, CSc.), sú to „EPID. Epidemiológia depresie na Slovensku“ (2003), „EPIA. Epidemiológia vybraných úzkostných porúch na Slovensku“ (2005), „EPIAF. Epidemiológia alkoholizmu a fajčenia na Slovensku“ (2008), „Klinická psychológia“ (2007, 2. vyd. 2016). V r. 2015 vyšla kniha „Zlo“, určená skôr laikom, ktorá obsahuje psychologicky zaujímavé prípady z vlastnej expertíznej praxe. Mnohé z citovaných titulov boli napísané v spoluautorstve s kolegami z Psychiatrickej kliniky FNŠP v Bratislave a Katedry psychológie FF UK. Na ich tvorbe sa podieľali doc. MUDr. Juraj Fleischer, CSc., doc. MUDr. Eduard Kolibáš, CSc., prof. MUDr. Vladimír Novotný, CSc., prof. MUDr. Ján Pečeňák, CSc., a PhDr. Katarína Vajdičková, CSc., prof. MUDr. Ivan Žucha, CSc. Mnohí z menovaných, žiaľ, už nie

sú medzi nami. Doc. PhDr. Alojz Ritomský, CSc., vykonal štatistickú analýzu väčšiny citovaných výskumov. Kolega z Katedry psychológie FF UK PhDr. Róbert Máthé, PhD., je nielen popredným súdnym znalcom a expertom hlavne vo forenznej sexuológii, ale v jeho vydavateľstve Psychoprof vychádza množstvo foreznopsychologickej literatúry, vrátane vyššie citovaných titulov. V tomto vydavateľstve vychádza aj zborník *Acta psychopathologica*, ktorý obsahuje aj príspevky z každoročného Dobrotkovho dňa. Mám veľké osobné šťastie, že kolegom na katedre je aj môj syn doc. Mgr. Anton Heretik, PhD. Spolupracovali sme na epidemiologických projektoch i pri zostavovaní opakovaného vydania vysokoškolskej učebnice „Klinickej psychológie“. Kontakt s ním je pre mňa vždy inšpirujúci, mám rád jeho humor a som na neho otcovsky hrdý. Najčastejšie citovaným autorom v knihe je prof. PhDr. Géza Dobrotka, CSc. (1918 – 2002), zakladateľská osobnosť československej forenznej psychológie. Osobnosť originálna, tvorivá a ako sa na personológa jeho formátu patrí, aj značne zložitá. Bol vedúcim mojej diplomovej práce, neskôr kolegom na katedre. Jeho koncepcia forenznej psychológie a projektívnej psychodiagnostiky ovplyvnila celú generáciu klinických a forezných psychológov. Od r. 2002 sa každoročne v apríli stretávame na vedeckom seminári, ktorý sme na jeho počesť nazvali Dobrotkov deň.

Za významný medzník vo forenznej oblasti pokladám vznik Ústavu pre znaleckú činnosť v psychológii a psychiatrii, s. r. o. v r. 2014. Mojimi kolegami v ňom sú MUDr. Ivan André, PhD., PhDr. Katarína Haidová, MUDr. Andrea Heretiková Maršalová, MUDr. Luba Izáková, PhD., PhDr. Róbert Máthé, PhD., PhDr. Igor Obuch a MUDr. Lucia Žlnayová, PhD. Vznikom ústavu sa podarilo prekonať kompetenčné spory z minulosti a dospieť ku skutočne konštruktívnej spolupráci psychiatrov a psychológov pri náročnej (často supervíznej) znaleckej činnosti, organizovaní odborných podujatí, ako je Znalecká akadémia i v príprave budúcich znalcov.

Chcem sa poďakovať svojej manželke Andrei za trpezlivosť a starostlivosť, s ktorou celý text knihy prečítala a mala k obsahu rad podnetných nápadov. V posledných rokoch často spolupracujeme aj na vypracúvaní znaleckých posudkov a je to veľmi inšpiratívna spolupráca. Obaja recenzenti, prof. PhDr. Mojmír Svoboda, CSc., z Psychologického ústavu Masarykovej univerzity v Brne, a prof. JUDr. Jaroslav Ivor, DrSc., z Paneurópskej vysokej školy v Bratislave, mali k textu viacero kritických pripomienok, ktoré som sa snažil zohľadniť. Dali však knihe láskavé odporúčenie k vydaniu.

Poďakovať sa chcem aj pracovníkom vydavateľstva Albatros – Marte Jankajovej, Tomášovi Krejčíříkovi, Veronike Ondrejovičovej, Ľube Nguyenovej a grafikovi Petrovi Klímovi za prácu na konečnej podobe knihy.

V Bratislave, január 2019

prof. PhDr. Anton Heretik, PhD.

VŠEOBECNÁ ČASŤ

História forenznnej psychológie

1.1 Spoločensko-historické predpoklady vzniku forenznnej psychológie

Postoj spoločnosti k právnym normám a ich porušovateľom na jednej strane a k psychologickému podmienenosti správania a jeho porúch na strane druhej sú odrazom kultúrno-historického vývoja ľudskej spoločnosti. V špirále vývoja poznania sa mnohé názory a spoločenské postoje objavujú znova – vždy ovplyvnené nahromadenými vedeckými poznatkami a zmenami spoločnosti. Prvý vrchol dosiahlo ľudské poznanie v oblasti psychiatricko-psychologických vied (sensu Vondráček) i v oblasti práva v **antike**. V dielach antických lekárov nachádzame psychopatologické klasifikácie a termíny, z ktorých sa mnohé používajú dodnes, i pozoruhodné názory na etiológiu a terapiu duševných chorôb. Napríklad HIPPOKRATES (460 – 377 pred n. l.) klasifikoval duševné ochorenie do 7 skupín:

1. phrenitis (akútna duševná choroba sprevádzaná horúčkou);
2. mánia (akútna duševná choroba bez horúčky);
3. melanchólia (všetky druhy chronických duševných ochorení);
4. epilepsia;
5. hystéria (bolesti, záchvaty);
6. skýtska choroba (perverzia, transvestitizmus).

Zároveň sa však v antickom myslení, napr. u PLATÓNA (427 – 347 pred n. l.), prísne etiologicky odlišujú duševné poruchy nadprirodzeného (božského) a prirodzeného (telesného) pôvodu. Táto dichotómia poznačila spoločenské postoje k psychopatológii až do novoveku (Černoušek, 1988).

Vrcholom právnického myslenia v antike bolo rímske právo. V otázke trestnej zodpovednosti páchatela už Domitius ULPIANUS (170 – 228) konštatuje, že duševne chorý človek nie je zodpovedný za svoje činy. V Justiniánovom kódexe bol dokonca uvedený menovitý prehľad šiestich duševných chorôb, ktoré podmieniajú trestnú nezodpovednosť (Alexander a Selesnick, 1966, Dufek; 1975).

V **období stredoveku** prevažovalo chápanie duševnej choroby i sociálnej patológie ako prejavu posadnutosti – „*duševne chorý i zločinec mali v lepšom prípade spoločný osud – reťaz a celú*“ (Dobrotka, 1969, s. 129). V známom diele „*Malleus Maleficarum*“ (Kladivo na čarodejnice) boli relatívne presne opísané metódy exorcizmu (vyháňanie diabla), ktoré sa uplatnili u mnohých duševne chorých. Stredoveké nehumánne postoje ešte dlho poznamenávali i právnu prax. Posledná „bosorka“ bola na našom území upálená až koncom 17. storočia a tortúra (mučenie pri súdnom vyšetrovaní) bola v Rakúsku zrušená až v r. 1776. Pritom ešte Constitutio Criminalis Theresiana z r. 1769 obsahuje technicky dokonalý a dokonale odosobnený popis technických zariadení a postupov pri ich využití v tortúre (obr. 4). Pre historickú spravodlivosť je dôležité poznamenať, že paralelne s týmto nehumánnym zachádzaním aj v stredoveku existovali kláštorné útulky pre duševne chorých. Mnohí neagresívni „boží blázni“ (*pauperes Dei*) žili a boli tolerovaní zdravou societou. Černoušek (1990) cituje štúdiu KROLLA a BRANACHA, ktorí na základe štúdií kroník z obdobia krížových výprav zistili, že len v 16 percentách prípadov sa „duševná choroba“ pripisovala hriechu, v ostatných skôr šialenstvu, alkoholizmu, epilepsii a pod. FOUCAULT (1971, 1993) sa podobne domnieva, že častejšie ako exorcizmus bolo exkomunikovanie (vyobcovanie) duševne chorého zo spoločnosti, čo bolo vcelku pochopiteľnou reakciou na správanie obťažných blížnych. Autor dokonca tvrdí, že novoveké detenčné ústavy, kde boli izolovaní duševne chorí, sú vlastne obdobnou reakciou spoločnosti na neprispôsobivých jedincov.

Obdobie renesancie a osvietenstva prinieslo postupný návrat k antickým náhľadom na vznik duševných chorôb a ich liečenie. Spoločensko-historické predpoklady na zásadnú zmenu náhľadu na duševné ochorenie a delikvenciu však vytvorila filozofia osvietenstva a buržoázne revolúcie na prelome 18. a 19. storočia. V kriminológii položil základy nového chápania trestného práva taliansky kriminológ C. BECCARIA (1738 – 1794). V diele „O zločinoch a trestoch“ z r. 1764

Obr. 1
Philippe Pinel

Obr. 2
Emil Kraepelin

Obr. 3
Eugen Bleuler

VŠEOBECNÁ ČASŤ

Obr. 4
Popis tortúry

formuloval zásady trestného práva „nullum crimen sine lege“ (žiadny zločin bez zákona) a zároveň „nulla poena sine lege“ (žiadny trest bez zákona). Zločinnosť už neprípisoval posadnutosti, ale vysvetľoval ju len svetskými príčinami, ako sú chudoba, nevedomosť, egoizmus. Vychádzal z teórie slobodnej vôle. Kriminálne správanie je rovnako ako nekriminálne motivované snahou získať slasť a vyhnúť sa bolesti. Zločinci sa teda slobodne rozhodujú dosahovať tieto ciele nelegálnymi prostriedkami (Čírtková, 1998; Shoemaker, 2010). V psychiatrii sa historicky najväčšia revolúcia spája s menom Ph. PINELA (1745 – 1826), ktorý v r. 1793 duševne chorých „oslobodil z reťazi“. Začal tým éru *psychiatrického ústavníctva*, ktorá znamenala budovanie špeciálnych zdravotnícko-detenčných zariadení duševne chorých. Pinel a jeho nasledovníci v rôznych krajinách Európy i zámoria – Esquirol, Connolly, Sabler, Rush – zaviedli do psychiatrických zariadení moderné liečebné a rehabilitačné postupy, ako sú liečba prácou, rôzne formy psychoterapie, napr. psychodrámu, používanie psychofarmák (napr. ópiovej tinktúry na liečenie nepokoja) (Vencovský, 1983). *Prírodovedný prístup v psychopatológii* vyvrcholil na **konci 19. storočia** v prácach predstaviteľov klasickej nemeckej školy KRAEPELINA, BLEULERA, KRAFFT-EBINGA. Vypracovali klasifikáciu duševných chorôb, ktorá sa používa v európskej psychiatrii prakticky dodnes, a to i napriek zavedeniu deskriptívnych klasifikačných systémov (ICD, DSM). Systematicky sa začali zaoberať i forezným významom jednotlivých duševných ochorení. Zmena náhľadu na duševné ochorenia sa prejavila i v zákonodarstve. Vo väčšine vyspelých krajín sa kodifikovali predpoklady na stanovenie trestnej nezodpovednosti pre duševné ochorenie (nepričetnosť). V USA vyšla v roku 1838 práca psychiatra Isaaca RAYA „Pojednanie o súdnej medicíne šíalenstva“ (A Treatise on the Medical Jurisprudence of Insanity), v ktorej rozoberá možnosti medicíny pre zlepšenie justičnej praxe, rozhodujúcu rolu rozpoznávacej schopnosti pri hodnotení nepričetnosti, etické zásady znaleckej činnosti, ale aj tenziu medzi cieľmi, ktoré majú psychiatria a právo (Weiss, 2015).

Pre anglosaské krajiny je základom posudzovania nepričetnosti tzv. McNaghtenov zákon z r. 1843. Daniel McNaghten zabil pod vplyvom paranoidného bludu E. Drummonda, sekretára britského premiéra R. Peela, s ktorým si ho pomýlil. McNaghtena pred súdnym rozhodnutím posudzovali dvaja nezávislí znalci. Podľa tohto precedensu obvinený nie je trestne zodpovedný, ak v čase činu nebol schopný uvedomiť si protiprávnosť svojho konania, t. j. rozlišovať medzi dobrom a zlom. Z hľadiska nášho súčasného trestného práva zohľadňuje tento zákon len tzv. rozpoznávaciu schopnosť. Hoci už v r. 1844 sudca Shaw doplnil tento výklad o pojem nekontrolovateľného impulzu (irrestible impulse), ktorý znamená narušenie vôľovej zložky správania duševnou poruchou či chorobou, nie je tento aspekt trestnej zodpovednosti vo vzťahu k duševnému ochoreniu jednoznačne

akceptovaný. Shaw (1986) uvádza, že zo súčasných 52 jurisdikcií štátov USA sa v 29 používal klasický McNaghtenov precedens a v ostatných je doplnkom o zohľadnení vôľovej zložky správania v čase činu. Oslobodzujúci rozsudok nad McNaghtenom vzbudil veľké verejné pohoršenie vrátane protestov kráľovnej Viktórie, na ktorú opakovane páchali pokusy o atentát duševne chorí. Treba povedať, že s takýmito reakciami verejnosti pri konštatovaní trestnej nezodpovednosti duševne chorých vrahov sa stretávame dodnes. V r. 1954 prijal najvyšší americký súdny dvor tzv. Durhamov verdikt, podľa ktorého páchatel trestného činu zostane nepotrestaný, ak sa ho dopustil následkom duševnej choroby (mental disease) alebo nejakej mentálnej abnormality (mental defect). Podľa Vaceka (2001) sa ukázala táto príliš liberálna interpretácia zákona ako neudržateľná (mohla by viesť k oslobodzujúcim rozsudkom nad páchatelmi s poruchami osobnosti) a viedla k ďalšej revízii McNaghtenovho zákona v r. 1972. Rozporuplnú znaleckú prax, kde sú znalci prizývaní zvlášť obžalobou a osobitne obhajobou, ilustruje Vacek (2001) na prípade Johna Hinckleyho, ktorý sa v r. 1981 pokúsil o atentát na prezidenta Reagana, aby zaimponoval herečke Judie Fosterovej. Hinckley bol oslobodený pre nepríčetnosť a bola mu nariadená ústavná psychiatrická liečba. Nejednotnosť diagnostických záverov znalcov však vzbudila veľkú pozornosť v médiách.

Devätnáste storočie je, samozrejme, aj obdobím vzniku vedeckej, experimentálnej i aplikovanej psychológie. V učebniciach sa jej vznik zvykne datovať od založenia WUNDTOVHO psychologického laboratória na univerzite v Lipsku v r. 1879. Predchádzali tomu však experimenty z tzv. psychofyziky, ktorá sa zaoberala najmä psychológiou pocítovania a vnímania (Weber, Fechner a i.), Galtonove práce o dedičnosti schopností a vlôh a rad ďalších empirických výskumov. Koncom 19. storočia sa psychológovia začínajú uplatňovať i v klinickej praxi, vznikajú nové pokusy o štandardné (testové) meranie duševných schopností a vlastností (J. McKeen Cattel).

Mnohí autori (Hess a Weiner, 1999; Čírtková, 1998 a i.) popisujú experiment J. McKeen Cattela z r. 1893, ktorý mal vo svojej dobe veľkú publicitu. 56 študentom Kolumbijskej univerzity položil 4 otázky:

1. Stráca na jeseň lístie skôr gaštan alebo dub?
2. Otáča sa kôň na voľnom priestranstve k vetru hlavou alebo chvostom?
3. Akým smerom sú usporiadané jadierka v jablku?
4. Aké bolo počasie presne pred týždňom?

Po 30 sekundách mali pokusné osoby napísať riešenie a určiť silu svojho presvedčenia o správnosti odpovedí. Výsledky prekvapili autora svojou variabilitou.

Napr. na otázku o počasí sa vyskytli všetky druhy počasia, aké sa zvyknú objavovať začiatkom marca. Miera osobného presvedčenia vôbec nekorešpondovala so správnosťou odpovedí. Cattel konštatoval, že takéto jednoduché otázky môžu bežne padnúť v súdnej sieni. A aj dôveryhodný svedok môže byť šikovnými otázkami obhajcu ľahko zdiskreditovaný. Výskum bol replikovaný v USA (Jastrow) i Francúzsku (Binet) s podobnými výsledkami. Bol podnetom neskoršieho záujmu forezných vedcov o tzv. psychológiu výpovede (Aussage Psychologie).

V druhej polovici 19. storočia vznikajú aj prvé vedecké teórie kriminality, ako biologické (Lombroso, Ferri), tak i sociologické (Tarde, Durkheim). Podľa Soukupa (1980) autormi prvých prác o psychologických aspektoch súdnej praxe boli právnici. Spomeňme aspoň diela J. HOFFBAUERA „Psychológia a jej použitie v súdnictve“ (1808) a J. FRIEDRICHA „Základy súdnej psychológie“ (1835).

1.2 Vývoj foreznej psychológie

Nahromadenie poznatkov právnych vied a kriminológie na jednej strane a psychiatricko-psychologických vied na strane druhej vytvorili predpoklady na vznik samostatnej aplikovanej disciplíny – foreznej psychológie. Prvé vedecké práce z tejto oblasti napísali priekopníci aplikovanej psychológie W. STERN „Príspevok k psychológii výpovede“ (1904), K. MARBE „Základy foreznej psychológie“ (1912) a E. CLAPARÉDE „Súdna psychológia“ (1912). O zavádzanie psychologických poznatkov do oblasti trestného práva sa začiatkom 20. storočia významne zaslúžil aj nemecký právnik a „otec kriminológie“ Hans GROSS, ktorý vydal v r. 1905 dielo „Kriminálna psychológia“.

W. Stern spolu s kriminológom F. V. Liszom pripravili „prirodzený experiment“ inšpirovaný pokusom J. McKeen Cattela. Pred skupinou študentov práva viedli vedeckú debatu dvaja ich spolupracovníci. Debata postupne naberala na dramatickosti, až jeden diskutér vytiahol na druhého revolver. V tom momente zasiahli experimentátori a požiadali pozorovateľov najskôr o písomnú a potom ústnu výpoveď. Výsledky ukázali, že napriek tomu, že probandi boli budúci právnici znali dôležitosť tzv. krivej výpovede, dopustili sa vo výpovediach množstva závažných chýb, ktoré variovali medzi počtom 4 – 12. Výskumníci navyše dokázali, že počet chýb narástol v druhej časti experimentu. To znamená, že pod vplyvom emócií klesá presnosť vybavovania (Hess a Weiner, 1999).

K problematike tzv. *psychológie výpovede*, ktorá bola hlavnou náplňou počiatkov foreznopsychologického výskumu, prispeli i ďalší významní psychológovia,

napr. A. BINET prácou „Suggestibilita“ z r. 1900. Prvé experimentálne výskumy o „psychológii skutkovej podstaty“ robili WERTHEIMER a KLEIN. V r. 1904 sa s využitím Jungových poznatkov o slovo-asociačnom experimente pokúsili o súčasné meranie verbálnych prejavov a emočných vegetatívnych funkcií. Toto experimentálne meranie sa v 20. a 30. rokoch rozvíjalo najmä v USA pri výskume odhaľovania lži (napr. práce W. MARSTONA o koreláciách medzi krvným tlakom a kľamaním) a symptomatológie stôp, tzv. detektorom lži (Woodworth a Schlossberg, 1959). V predrevolučnom Rusku sa o zavádzanie empirických metód do výskumu delikvencie snažil najmä B. M. BECHTEREV, ktorý svoje výsledky zhrnul v práci „Objektívne psychologické metódy v aplikácii na výskum zločinnosti“ v r. 1912. Je zaujímavé, že vo foreznopsychologickom výskume začínal i slávny neuropsychológ A. R. LURIJA. V r. 1927 robil v kabinete pre výskum delikvencie pri moskovskej prokuratúre výskumy s modifikovaným asociačným experimentom na zisťovanie vnútorných konfliktov.

Ďalší vývoj západnej foreznej psychológie v našom storočí bol ovplyvnený najmä dominujúcimi teoretickými smermi psychológie a psychopatológie – psychoanalýzou (o delikvencii písali najmä Alexander, Slawson, Abrahamsen, Aichhorn) a behaviorálnou psychológiou (Eysenck, Buss, Bandura a i.). V USA sa výskum zamerl najmä na výskum príčin a prognostiky juvenilnej delikvencie (manželia Glueckovci) a na zavádzanie psychoterapeutických metód do väznenstva (Fenton, Jones). V nemecky hovoriacich krajinách pokračovali práce na výskumoch psychológie výpovede (Undeutsch) a položili sa základy vedy o obeti – viktimológie (Wertham, Schneider).

Obr. 5 Gejza Dobrotka

História praktickej foreznopsychologickej expertízy začala tiež na prelome 19. a 20. storočia. Podľa Dettenborna a spol. (1984) bol prvým psychológom – súdnym znalcom – Wilhelm STERN. Bartol a Bartol (1999) tvrdia, že ako prvý z psychológov vystúpil pred súdom so znaleckou výpoveďou Albert von Schrenck-Notzing v r. 1896. V súdnom procese proti jednému mníchovskému vrahovi, ktorému predchádzala veľmi rozsiahla publicita v novinách, spochybnil výpovede mnohých svedkov, ako ovplyvnených sugestiou a „retroaktívnou pamäťovou falzifikáciou“. Veľmi kontroverznú rolu pri presadzovaní znalcov psychológov pri súde zohral „zakladateľ aplikovanej psy-

chológie“ Hugo MUNSTERBERG. Keď prišiel v r. 1892 z Nemecka do USA, začal hojne publikovať novinové články o slávnych súdnych procesoch (neskôr satiricky označených ako „psychológia nedeľných vydání“). V nich a vo svojom bestselleri „On the Witness Stand“ tvrdil, že psychológia sa musí stať nevyhnutnou súčasťou súdnej procedúry. Jeho kategorické a empiricky málo podložené tvrdenia a komentáre vyvolávali v právnických kruhoch skôr odpor voči psychológii ako špekulatívnej a málo vedeckej. Podľa Rogersa a Shumana (2005) boli rozhodujúce pre vývoj foreznej psychológie v USA 60. roky minulého storočia. Pripisuje to najmä začiatku úsilia o štandardizáciu foreznej expertízy, významným precedensom, ktoré otvorili dvere forezným psychológom do súdnych siení s rovnakým právnym postavením, ako majú psychiatri a narastajúcemu právnemu povedomiu, ktoré vytvára rámec pre foreznú prax. V r. 1968 vznikla Americká akadémia psychiatrie a práva a v r. 1969 Americká rada pre foreznú psychológiu.

V Československu publikovali veľa prác s foreznou problematikou významní psychiatri v oblasti agresológie (Vondráček, Študent, Guensberger, Pogády), psychopatológie (Fleischer, Žucha), vo foreznej alkohológii a toxikómánii (Drtil, Útrata, Kolibáš, Novotný), foreznej pedopsychiatrii (Mečír), sexuológii (Hynie, Raboch, Zvěřina). Zakladateľskou osobnosťou našej foreznej psychológie bol G. DOBROTKA (1918 – 2002). Od počiatku 50. rokov publikoval rad prác o náplni a úlohách foreznej psychológie, o analýze motivácie trestnej činnosti, sociálnej prognostike, juvenilnej delikvencii, viktimológii a spolu s M. Kokavcom o súdnolekárskej psychológii. Dobrotka zaviedol i samostatnú výučbu foreznej psychológie pre poslucháčov medicíny, psychológie, práva a špeciálnej liečebnej pedagogiky. Z českých psychológov sa psychologickou problematikou v penológii intenzívne zaoberal J. ČEPELÁK. Mnoho psychológov publikovalo práce o rôznych aspektoch juvenilnej delikvencie (Pardel, Vallašková, Kačáni, Faltin, Matula, Štúrová, Kožnar a i.).

V 90. rokoch minulého storočia boli v Českej republike publikované viaceré učebnice a monografie foreznej psychológie určené rôznemu okruhu odborníkov, napr. Čírtková a jej „Forezní psychologie“ (1994) a „Kriminální psychologie“ (1998), Netík a spol. „Psychologie v právu“ (1997), Pavlovský a spol. „Soudní psychiatrie a psychologie“ (2001) a „Soudní psychiatrie pro právníky“ (2001). V tradíciách českej sexuologickej školy v sexodiagnostike a liečbe sexuálnych delikventov pokračujú a vedecky publikujú Brichcín, Kolářsky, Madlafousek, Kožnar, Weiss a i. V Slovenskej republike vyšla monografia zakladateľa foreznej psychológie G. Dobrotku v spoluautorstve s T. Nagaiom a O. Prokopom „O mysticizme krvi a iných poverách“ (1997). A. Heretik st. po skriptách pre psychológov a právnikov vydal prvú vysokoškolskú učebnicu „Základy foreznej psychológie“ (1993), neskôr prepracovanú ako „Forezná psychológia pre psychológov, právnikov, lekárov a iné pomá-

hajúce profesie“, ktorá vyšla v 3. vydaní (2010), monografiu „Extrémna agresia I. Forezná psychológia vraždy“ (1999, 2012) a v spoluautorstve s V. Novotným „Extrémna agresia I. Forezná psychiatria vraždy“ (2012). O nových trendoch v oblasti závislosti i vo vzťahu ku kriminalite monograficky publikovali E. Kolibáš a V. Novotný (1996, 2007) a A. Nociar (2001). Vyšli i špecializované vysokoškolské učebnice psychiatrie pre poslucháčov práva a akadémie policajného zboru: J. Fleischer a spol. „Základy súdnej psychiatrie“ (2000, 2003), I. André a L. Izáková „Princípy súdnej psychiatrie“ (2015) a psychológie pre policajnú akadémiu: G. Dianiška a spol. „Policajná psychológia“ (1996), J. Čech „Úvod do policajnej psychológie“ (2000), O. Kubík „Investigatívna psychológia“ (2017). V oblasti psychologickej sexuológie je publikačne aktívny R. Máthé, ktorý je zároveň vydavateľom množstva publikácií z oblasti forezných vied a časopisu „Sexuológia“. Foreznopsychologické kapitoly obsahuje aj monografia K. Holcra a spol. (2008) „Kriminológia“. Aj po rozdelení republiky pokračuje spolupráca českých a slovenských psychiatrov a psychológov na každoročných súdnopsychiatrických konferenciách (v r. 2018 už XLI.), z ktorých vychádzajú teoreticky i kazuisticky cenné zborníky.

Povedomie u českej a slovenskej laickej verejnosti o činnosti forezných psychológov rozšírili spomienkové knihy S. Hubálka „Spovédník vrahů“ (2012) a A. Heretika „Zlo. Spomienky súdneho znalca“ (2015).

Dlhoročná tradícia spolupráce psychológov a psychiatrov z Katedry psychológie FiF UK a Katedry psychiatrie LF UK v oblasti znaleckej, publikačnej a vzdelávacej viedla v r. 2014 k vzniku Ústavu pre znaleckú činnosť v psychiatrii a psychológii, s. r. o. (UZČPP). Za relatívne krátke obdobie svojej činnosti vypracoval ústav desiatky kontrolných a supervíznych znaleckých posudkov, podieľa sa pripomienkami na legislatívnej činnosti Ministerstva spravodlivosti SR, organizuje vzdelávaciu akciu Znalecká akadémia a organizuje prípravu a skúšky z odborného minima pre budúcich znalcov z odvetvia psychiatria a odboru psychológia (Heretik a spol., 2016).

V súčasnosti pôsobí väčšina našich forezných psychológov v expertíznej činnosti (ako znalci z odvetví klinickej psychológie dospelých, klinickej psychológie detí, poradenskej psychológie, dopravnej psychológie a sexuologickej psychológie, podľa Zoznamu znalcov je ich v r. 2017 okolo 170), vo výskume (rezortné výskumné inštitúcie Ministerstva spravodlivosti a vnútra), vo väzenstve, ďalej v oblasti primárnej (psychologické poradne pre deti a mládež) i sekundárnej (detské domovy, výchovné ústavy mládeže, reedukačné centrá) prevencie delikvencie. Odborne a profesijne sú forezní psychológovia na Slovensku združení v Sekcii foreznej psychológie Slovenskej psychologickej spoločnosti a Slovenskej komore psychológov.

Súhrn

Vývin spoločenského vedomia v priebehu histórie sa odrazil i v postojoch k duševne chorým a delikventom. Prvý vrchol dosiahlo ľudské poznanie v tejto oblasti v období antiky, kde došlo k vzniku prvých klasifikácií duševných porúch a biologickým a psychologickým koncepciám ich etiológie. Rímske právo vymedzovalo duševné poruchy, pri ktorých nebol páchatel' trestne zodpovedný. V stredoveku boli základnými reakciami na zločin i duševné poruchy exorcizmus a exkomunikácia. Filozofia renesancie a osvietenstva priniesla zásadné zmeny postoja k duševným poruchám a kriminalite. Podmienky pre vznik samostatnej forenznej psychológie sa však vytvorili až na prelome 19. a 20. storočia vznikom vedeckej psychológie, prírodovedne orientovanej psychiatrie a zavádzaním vedeckých metód do výskumu delikvencie. Prvou aplikačnou oblasťou forenznej psychologickéj teórie bola tzv. psychológia výpovede, v ktorej išlo o uplatnenie nahromadených výsledkov experimentálnej všeobecnej psychológie v policajnej a súdnej praxi. Prví znalci psychológovia začali vystupovať pred súdom v 20. rokoch minulého storočia.

Predmet a systematika forenznej psychológie

2.1 Predmet forenznej psychológie

V súčasnej etape vedeckého poznania o duševnej činnosti došlo k takej úrovni špecializácie, že môžeme presnejšie hovoriť o systéme psychologických vied (Pardel a Koščo, 1975; Kováč, 1985). Ich úlohou je poznanie zákonitostí psychickej regulácie správania a uplatnenie týchto poznatkov na skvalitnenie života človeka. Adjektívum *forezná* je odvodené od latinského pojmu *fórum* ako označenie miesta, kde sa konali verejné zhromaždenia rímskych občanov a kde prebiehali i súdne procesy. Samotný predmet forenznej psychológie sa vymedzuje jej predstaviteľmi rôzne široko, a to v závislosti od ich teoretických východísk, užšej špecializácie i od stupňa rozvoja právnych a psychologických vied v jednotlivých krajinách.

Dettenborn (1984) sa domnieva, že úlohou forenznej psychológie je zaoberať sa zákonitostami a javmi psychickej regulácie správania osôb a skupín osôb (sudcovia, žalobcovia, obhajcovia, obvinení, poškodení, svedkovia a pod.), ktorí sa zúčastňujú procesu uskutočňovania práva, resp. musia byť pri ňom zohľadnení. Clauss (1978) zaraďuje foreznú psychológiu medzi špeciálne disciplíny psychológie a jej hlavný cieľ vidí v zaoberaní sa teoretickými a praktickými problémami uplatňovania práva. Ratinov (in Dulov, 1970) uprednostňuje termín *právna psychológia* a jej predmet vymedzuje na skúmanie ciest a prostriedkov formovania a riadenia psychickej činnosti účastníkov súdneho procesu. Podobne Soukup používa strešný pojem *právnická psychológia* (pod ktorý zahrňuje súdnu, väzenskú, kriminálnu psychológiu) a definuje jej predmet ako „štúdium psychických zákonitostí činnosti a osobnosti v oblasti právnych vzťahov a sociálneho správania jedinca a skupín v rovine regulovanej právnymi normami“ (Soukup, 1980, s. 21). Z týchto definícií vyplýva, že forezná psychológia sa zaoberá psychikou jednotlivých účastníkov právneho procesu, psychickými a sociálno-psychologickými zvláštnosťami jednotlivých etáp jeho realizácie (psychológia vyšetrovania, súdneho procesu, výkonu trestu) i psychologickými problémami jednotlivých právnych odvetví. Vo vyššie uvedených definíciách však v porovnaní s inými vednými odvetviami do istej miery chýba špecifikum psycho-

lógie, a to zameranosť na osobnosť človeka v zložitej interakcii so svetom, vrátane prispôsobenia sa právnym a sociálnym normám. DOBROTKA preto vidí hlavnú náplň foreznej psychológie v praxi v „*hodnotení subjektívnej zložky zlyhania ľudského súčiniteľa sociálnej interakcie s ohľadom na jeho spoločenský a trestnoprávny dosah*“ (Dobrotka, 1969, s. 130).

Z novších definícií uvádzame definície Čírtkovej, Hessa a Putwaina a Sammonsa. ČÍRTKOVEJ definícia: „*Forezná psychológia je aplikovaná psychologická disciplína, ktorá sa zaoberá správaním a prežívaním ľudí v situáciách regulovaných právom, predovšetkým právom trestným*“ (Čírtková, 1998, s. 9). HESS (1999) definuje foreznú psychológiu podľa jej 3 funkcií: „*Poskytuje psychologické služby justičným a legislatívnym systémom, získava špeciálne znalosti o legálnych záležitostiach, ktoré sa dotýkajú psychologickej praxe a prevádza výskum právnych problémov, ktoré zahrňujú psychologické procesy*“ (Hess, 1999, s. 36 – 37). Putwain a Sammons (2002) citujú Blacburna, ktorý tvrdí, že forezní psychológovia pôsobia v troch oblastiach: a) psycholegálne štúdie (napr. svedecké výpovede, rozhodovanie v porote), b) kriminológia (výskum príčin a prevencie zločinnosti), c) znalecké posudzovanie (napr. prezentovanie posudkov na súde). Čo tieto tri oblasti spája a tvorí predmet foreznej psychológie je „*získavanie psychologických informácií za účelom facilitovania právnych rozhodnutí*“ (Putwain a Sammons, 2002, s. 6).

2.2 Systematika foreznej psychológie

Z vymedzenia predmetu foreznej psychológie vyplýva, že svojou náplňou zasahuje do dvoch vedných systémov – psychologických a právnych vied. **Systém psychologických vied** sa tradične člení na *teoretické odvetvia* (všeobecná psychológia, vývinová psychológia, psychopatológia), *špeciálne odvetvia* (sociálna psychológia, porovnávacía psychológia, diferencálna psychológia) a *aplikované odvetvia* (klinická, pracovná, pedagogická, školská a i.). Foreznú psychológiu môžeme v zhode so zahraničnými autormi, napr. UNDEUTSCHOM (1967), zaradiť medzi aplikované psychologické vedy. Opiera sa o poznatkovú základňu a o metódy ostatných teoretických, špeciálnych i aplikovaných odvetví. Tieto psychologické disciplíny však zároveň obohacuje o rad nových zistení, najmä o správanie človeka v záťažových, hraničných situáciách, v uplatňovaní i v konfrontácii so sociálnymi a právnymi normami.

Z hľadiska **systému právnych vied** patrí psychológia do *skupiny špeciálnych forezných vied*, ktoré pomáhajú právnej praxi.

Okrem forenznej psychológie sem patria:

- a) **Súdne lekárstvo**, ktoré skúma najmä príčiny a mechanizmy násillia, zranenia a smrti.
- b) **Forezná psychiatria**, ktorá sa zaoberá psychickými poruchami z hľadiska posúdenia trestnej zodpovednosti, možnosťou plnohodnotnej účasti na súdnom pojednávaní i indikáciou ochranných opatrení zdravotného charakteru.
- c) **Technické a chemické vedy**, ktoré zahrňujú rad špeciálnych odvetví a pomáhajú riešiť rôzne čiastkové otázky vyšetrovacej a súdnej praxe (napr. daktyloskopia, súdna chémia, balistika).
- d) **Forezná sociológia a štatistika**, ktoré sa zaoberajú sociologickými, demografickými otázkami a vyhodnocovaním štatistických ukazovateľov rozšírenia delikvencie a kriminality v spoločnosti.

Forezní psychológovia ako súdni znalci spolupracujú s predstaviteľmi týchto odvetví buď priamo (napr. spoločné expertízy so znalcami psychiatrami v znaleckom ústave), alebo sprostredkované (napr. keď využívajú závery súdnych lekárov o mechanizmoch zranení na posúdenie aktuálneho psychického stavu páchatel'a v čase činu). Podieľajú sa spoločne i na riešení vedeckovýskumných úloh kriminalistiky a kriminológie.

Stupeň rozvoja psychologických a právnych vied a rôznorodosť problémov, ktoré musí forezná psychológia riešiť, znemožňujú jednotlivcovi zvládnuť celý teoretický a metodologický rozsah odboru, čo vedie k nevyhnutnosti špecializácie. Na sprehladnenie situácie štruktúry forenznej psychológie použijeme upravené Dobrotkovo (1969) členenie podľa psychologickej odbornosti (horizontálne členenie), podľa veku subjektu (vertikálne členenie), podľa užšej foreznopsychologickej orientácie a podľa právnickej náplne expertízy.

Prvé členenie sa opiera o *východiskovú bázu špeciálnych a aplikovaných psychologických disciplín*, z ktorých i profesijne vyšla väčšina praktických forezných psychológov.

- a) **Klinická psychológia**. Jej predmetom je podľa Ružičku (1999) duševný život v bio-psycho-sociálnych súvislostiach na kontinuu zdravie – choroba. Širšia definícia vymedzuje jej predmet takto: „*Klinickú psychológiu tvorí teória a prax pomoci ľuďom so psychickými a psychosomatickými poruchami, ale aj s problémami všedného dňa, ktoré presahujú hranice zvládania jednotlivca*“ (Heretik, 2016, s. 21 – 22). Ide o odvetvie historicky najviac späté so vznikom forenznej psychológie. I väčšina súdnych znalcov je menovaná práve z radov klinických psychológov. Forezná psychológia využíva najmä poznatky z *psychopatológie* (popisu duševných porúch), *psychodiagnostiky* (klinické i testové vyšetrovacie metódy), *psychoterapie a reedukácie* (uplatne-

nie psychologických metód liečenia a pomoci v nápravnej výchove a post-penitenciárnej starostlivosti). Metódy klinickej psychodiagnostiky sa teda uplatňujú najmä v expertíznej činnosti (otázky týkajúce sa trestnej zodpovednosti, prognózy). Metódy psychoterapie sú základom nápravnových programov vo väzenstve. Znalecké foreznopsychologické problémy sa dotýkajú aj radu ďalších pododvetví klinickej psychológie, ako sú psychosomatika, klinická gerontopsychológia, sexuológia a patopsychológia (psychológia postihnutých). V súčasnej americkej foreznej psychológii sa začína hovoriť aj o ako samostatnom odvetví, o *foreznej neuropsychológii*. Podľa Ruffala (2003) sú najmä za obhajcov obvinených priberaní znalci neuropsychológovia, aby sa vyjadrili k tomu ako psychologickými či zobrazovacími metódami zistené poškodenia mozgu ovplyvňujú trestnú zodpovednosť ich mandanta.

- b) **Sociálna psychológia** prispieva svojimi metódami k analýze podielu spoločenských vplyvov, napr. skupinovej dynamiky a skupinových noriem na vznik delikvencie. Rieši i konkrétne psychologické úlohy organizácie a štruktúry väzenských zariadení, analyzuje skupinovú atmosféru v skupinách delikventnej subkultúry a kriminogénne faktory skupinovej trestnej činnosti. Sociálna psychológia tak prispieva k pochopeniu štruktúry organizovaného zločinu, skupinovej a davovej trestnej činnosti, analyzovaniu a potláčaniu sociálno-patologických javov, ako sú napr. väzenské vzbury. Skúma aj sociálno-psychologické pozadie takých aktuálnych fenoménov, ako sú rasovo motivované trestné činy či politicky a nábožensky motivovaný terorizmus.
- c) **Ontogenetická (vývinová) psychológia** sa zaoberá psychickými zvláštnosťami vývinových období jednotlivých fáz „životnej cesty“. Hlavným spoločným bodom s foreznou psychológiou v praxi je posudzovanie osôb rizikového veku, mladistvých a ľudí regresného a detského veku ako objektov (poškodených) či svedkov trestnej činnosti. Osobitný význam má pochopenie špecifických vývinových kríz jednotlivých období životného behu.
- d) **Pedagogická a školská psychológia** sa využívajú najmä v prevencii juvenilnej delikvencie, pri ovplyvňovaní detských porúch dissociaľneho charakteru (záškoláctvo, nedisciplinovanosť) či pri poruchách správania, ktoré by sa vo vyššom veku mohli posudzovať ako trestná činnosť (krádeže, agresia). Jej poznatky sa využívajú aj pri organizovaní ochrannej a nápravnej výchovy detí a mladistvých (detské domovy, výchovné ústavy mládeže).
- e) **Psychológia práce** pomáha forezným psychológom najmä pri riešení pracovnoprávných sporov, pri analýze „zlyhaní subjektívneho činiteľa“ v pracovnom procese (napr. priemyselné havárie). Relatívne samostatnou špecializáciou (i súdnoznaleckou) je dopravná psychológia, ktorá sa zaoberá najmä analýzou nehodovosti, bezpečnosťou cestnej dopravy, dopravnou výchovou,

ale i praktickými otázkami spôsobilosti jednotlivca na riadenie motorového vozidla. Psychodiagnostické metódy výberu uchádzačov o zamestnanie sa uplatňujú v policajnej personalistike.

Vertikálne členenie forenznej psychológie sa opiera viac o zohľadnenie osobitostí psychiky v jednotlivých fázach ontogenézy než o právne vymedzenie trestnej zodpovednosti vzhľadom na vek.

Z tohto hľadiska delíme celé odvetvie na **foreznú psychológiu**:

- a) **detského veku** (0 – 14 rokov);
- b) **juvenilného veku** (15 – 18 rokov);
- c) **adolescentného veku** (18 – 22 rokov);
- d) **dospelého veku** (22 – 60 rokov);
- e) **regresného veku** (60 a viac rokov).

Vertikálne členenie teda nezodpovedá štruktúre trestného a občianskeho práva, ktoré rozoznáva len 3 vekové obdobia – maloletosť (0 – 14 rokov), vek mladistvých (15 – 18 rokov) a plnoletosť, resp. plná právna zodpovednosť (18 a viac rokov). Foreznopsychologickým osobitostiam jednotlivých období „životnej cesty“ preto venujeme samostatnú kapitolu.

Podľa užšej foreznopsychologickej špecifikácie rozdeľujeme odbor na tieto pododvetvia:

- a) **Kriminologická psychológia** sa zaoberá podielom osobnosti delikventa na vzniku sociálneho zlyhania v celej šírke a zložitosti (štruktúra, dynamika, formát). Zaoberá sa teda psychológiou jednotlivých oblastí kriminality, ako sú majetková, násilná, sexuálna trestná činnosť, drogová kriminalita, počítačová kriminalita, organizovaný zločin a i. Táto analýza sa robí v kontexte individuálneho vývinu (anamnézy) jednotlivca v konfrontácii s objektívnymi, najmä sociálno-ekonomickými podmienkami. Psychológia tak prispieva k teórii kriminality a analýze vývoja kriminality v závislosti od konkrétnych spoločensko-ekonomických podmienok.
- b) **Súdno-expertízna psychológia** rieši najmä súdnoznalecké problémy v prípravnom a procesnom konaní. Z hľadiska psychológie prispieva k zodpovedaniu problémov miery zavinenia a miery trestnej zodpovednosti. Vyšetrovacím a súdnym orgánom pomáha odpovedať na otázky, ktoré sa týkajú príčetnosti páchatela a vierohodnosti svedkov a poškodených, motívacie páchatela k trestnej činnosti a prognózy jeho resocializácie. Hodnotí aj schopnosť plnohodnotnej účasti na súdnom konaní. Expertízne pomá-

ha riešiť i rad úloh v občianskoprávnom konaní (posudzovanie spôsobilosti k právnym úkonom, opatrenia v prospech detí pri rozvodovom konaní).

- c) **Právnická psychológia** sa zameriava na problematiku psychických a sociálno-psychologických osobitostí jednotlivých etáp procesného konania a jedincov, ktorí sú v ňom profesionálne zainteresovaní (sudcov, obhajcov, prokurátorov, obvinených, svedkov, znalcov a pod.). Osobitné postavenie má v americkom právnom systéme, kde zahŕňa i výber a rozhodovanie členov poroty a analýzu vplyvu vystúpenia strán zúčastnených na procese na závery poroty.
- d) **Penitenciárna a postpenitenciárna psychológia.** Penitenciárna psychológia sa zaoberá nápravno-výchovnou činnosťou a problematikou väznenstva vôbec. Penitenciárni psychológovia robia vstupnú diagnostiku pri nástupe do výkonu trestu, podieľajú sa na indikácii jednotlivých nápravno-výchovných opatrení, aktívne sa zúčastňujú psychoterapie a socioterapie odsúdených a prevencie negatívnych javov vo väzenskom prostredí (od seba-poškodzovania a samovražednosti až po vzbury väzňov). Postpenitenciárna psychológia je súčasťou sociálnej starostlivosti o jedincov prepustených z výkonu trestu. Podieľa sa na ich začlenení do spoločnosti, a tým aj prevencii recidivizmu.
- e) **Kriminalistická psychológia** sa zaoberá využitím psychologických vedomostí a metód pri objasňovaní a vyšetrovaní okolností činu. Profesionálni psychológovia sa podieľajú na vzdelávaní vyšetrovateľov a policajtov. Vystupujú ako konzultanti pri náročných vyšetrovacích postupoch. Sem patrí i ich účasť na rekonštrukcii trestných činov, psychologické interpretácie miesta činu, profilovanie neznámeho páchatela a vyšetrenia pomocou tzv. detektora lži. Túto oblasť psychológie vyšetrovania označuje Kubik (2017) ako *investigatívnu psychológiu*.
- f) **Policajná psychológia** sa zaoberá otázkami personalistiky, t. j. výberom a starostlivosťou o duševné zdravie policajtov. Poskytuje aj konzultačné služby pri náročných policajných úkonoch (napr. vyjednávanie s únoscami) či udržiavaní verejného poriadku (násilie na štadiónoch, agresívne správanie účastníkov politických demonštrácií a pod.).
- g) **Posudková psychológia** sa zaoberá posudzovaním pracovnej spôsobilosti najmä u jedincov, ktorí prekonali závažné choroby či úrazy (napr. u vodičov z povolania, pilotov, operátorov a pri iných náročných profesiách). Spolupracuje i s posudkovými komisiami sociálneho zabezpečenia pri riešení sporných prípadov pri zaraďovaní do invalidného dôchodku. Relatívne samostatnou znaleckou oblasťou sa stávajú otázky posudzovania zníženého spoločenského uplatnenia a odškodnenia postihnutých následkom úmyselných či nedbanlivostných trestných činov.

- h) **Súdnolekárska psychológia** je úzko špecializované odvetvie, v rámci ktorého psychológovia v spolupráci so súdnymi lekármi, robia psychologickú interpretáciu zranení a príčin smrti poškodených vzhľadom na osobnostné rysy a stav páchateľa v čase činu. Tvoria teda integrálnu súčasť viktimologickej zložky analýzy motivácie a vypracovania profilu neznámeho páchateľa najmä pri násilných a sexuálnych trestných činoch.
- i) **Forenznopsychologický výskum** má veľmi široký záber a môže sa svojím zameraním dotýkať každého z vyššie uvedených odvetví. Od vývoja nových metód expertíznej činnosti, overovania efektu jednotlivých psychoterapeutických resocializačných programov, psychologickéj interpretácie objektívnych stôp trestného činu až po vývoj exaktných kritérií prognózy resocializácie a prevencie prvopáchateľstva a recidivity.

Bartol a Bartol (1999) vymedzujú 5 hlavných oblastí forenznej psychológie: znalecká činnosť pre súd, kognitívne a osobnostné posudzovanie, korekčná, policajná psychológia a kriminálna psychológia.

2.3 Členenie forenznej psychológie podľa právnej náplne expertízy

Forenzní psychológovia sa môžu ako znalci prizvať k riešeniu sporných otázok v trestnoprávnom, pracovnoprávnom, rodinnoprávnom, prípadne i vojenskoprávnom konaní.

V **trestnom konaní** je znalec psychológ postavený najmä pred tieto úlohy:

- Pomocou klinickej a forenznopsychologickej diagnostiky prispieť k *objasneniu kriminogenézy* a *posúdeniu trestnej zodpovednosti* páchateľa z hľadiska jeho duševného zdravia. Posúdenie základných kautiel prítetnosti – zachovania rozpoznávacej a ovládacej schopnosti v čase trestného činu – je v užšej kompetencii znalcov psychiatrov. Psychodiagnostické vyšetrenie znalca psychológa však prispieva k diferenciálne diagnostickým úvahám a odhaleniu takých fenoménov, ako sú simulácia, dissimulácia a agravácia.
- Psychologicky *indikovať charakter nápravných opatrení*, ochranných opatrení, resp. ochrannej liečby počas alebo i namiesto výkonu trestu.
- Prispieť k zhodnoteniu účasti obvineného na vyšetrovacích úkonoch a súdnom konaní. Ide najmä o posúdenie *spôsobilosti vypovedať* k vyšetrovaným trestným činom, *chápať zmysel trestného konania* a *zúčastniť sa súdneho po-*

jednávania (vzhľadom na úroveň intelektu a pamäti, osobnostnú patológiu či aktuálne psychické ochorenie).

- Psychologicky zhodnotiť *vierohodnosť výpovedí svedkov a poškodených*, najmä ak ide o jedincov mentálne retardovaných, psychicky chorých alebo osobnostne abnormálnych. Posudzovanie vierohodnosti ako všeobecnej, tak aj špecifickej, sa robí často v prípadoch, keď je vznesenie obvinenia založené len na výpovediach poškodených (napr. v prípadoch domáceho násillia, sexuálneho obťažovania, nebezpečného prenasledovania a pod.). U maloletých sa forezní psychológovia zúčastňujú výsluchov už v prípravnom konaní, aby sa viedli na úrovni primeranej psychickému vývinu dieťaťa a predišlo sa jeho narušeniu – psychotraumatizácii (napr. ak je dieťa svedkom násillia v rodine alebo obeťou pohlavného zneužitia).
- Previesť psychologickú *analýzu motivačných alternatív trestného činu*, ktoré získavame štúdiom spisového materiálu a vyšetrením obvineného.
- Posúdiť podiel poškodeného na motivácii trestného činu, zhodnotiť rozsah poškodenia, prípadne indikovať terapeutické opatrenia (*viktimologická expertíza*).
- Posúdiť *prognózu resocializácie* u obvinených.
- V prípadoch obvinení vznesených proti neznámemu páchatelovi závažnej trestnej činnosti sa na základe analýzy objektívnych stôp z miesta činu, resp. obeť, pokúsiť o hypotetické vytvorenie osobnostnej štruktúry, resp. aktuálneho psychického stavu v čase činu (*profilovanie*, vypracovanie tzv. *psychologického portrétu neznámeho páchatela*).

V občianskoprávnom a rodinnom konaní rieši psychológ najmä tieto znalecké problémy:

- Psychologické expertízy pri konaní v otázkach *spôsobilosti k právnym úkonom* zastávať povinnosti a samostatne vykonávať práva občana („svojprávnosť“).
- Posudzovanie v sporných otázkach *indikácie právnych opatrení v prospech detí a mladistvých* (napr. umiestnenie v detskom domove či výchovnom ústave mládeže).
- Psychologické *otázky rozvodových konaní* – zverenie detí do výchovy jednému z rodičov a úprava styku dieťaťa s druhým rodičom, návrh na striedavú starostlivosť (môže ísť aj o posúdenie nespôsobilosti jedného z rozvedených rodičov vykonávať svoje práva, resp. stykať sa s dieťaťom, ak sa dopustil trestného činu týrania blízkej a zverenej osoby alebo sexuálneho zneužívania).
- Psychologické posudky *pri riešení adopcie, resp. jej zrušenia*.
- Riešenie sporných otázok *pracovnej spôsobilosti* (najmä vodičských oprávnení vo verejnej doprave, zbrojných preukazov), hodnotenie platnosti výpovede podanej v čase duševnej choroby.

- Prispieť k posúdeniu *právoplatnosti uzavretých majetkovoprávných úkonov* (dohôd, zmlúv, závetu) vzhľadom na duševný stav v čase právneho úkonu.

Vo **vojenskom práve** forezní psychológovia riešia príležitostne špeciálne otázky subjektívnych zlyhaní v armáde, napr. v strážnej službe, pri zneužití právomoci, „šikanovaní“, nenastúpení do vojenskej služby, dezercie a pod. Tieto znalecké posudky sú po zrušení povinnej vojenskej služby a profesionalizácii armády v SR už veľmi zriedkavé.

Súhrn

Forezná psychológia súčasnosti je aplikovaná vedná disciplína, ktorá sa zaoberá teoretickými a praktickými problémami právnej praxe. Z hľadiska systému právnych vied patrí k špeciálnym forezným disciplinám. V praxi sa forezná psychológia opiera o poznatky a metódy radu ďalších špeciálnych a aplikovaných psychologických disciplín – klinickej, sociálnej, pedagogickej, pracovnej psychológie. Z hľadiska právnej náplne expertízy sa uplatňuje najmä v trestnoprávnom a občianskoprávnom konaní. Forezná psychológia je teda príkladom modernej interdisciplinárnej vedy.

Právne aspekty forenznopsychologickej praxe

3.1 Štruktúra právnych noriem

Právne normy štátu tvoria ucelenú sústavu, na vrchole ktorej je ústava republiky. **Ústava** obsahuje súbor právnych noriem o politickom, hospodárskom zriadení, formách vlastníctva, právach a povinnostiach občana, štruktúre štátnej moci a zastupiteľských orgánoch. Právne normy sú formulované v zákonoch, ktoré schvaľuje zákonodarný zbor (Národná rada SR) s príslušnou územnou platnosťou a publikujú sa v Zbierke zákonov. Okrem toho sú rozhodnutia súdov, ktoré obsahujú pre prax dôležité výklady, uverejnené v Zbierke súdnych rozhodnutí. Tieto rozhodnutia potom pomáhajú pri riešení niektorých zložitejších problémov. Pre právne normy všetkých úrovní však platí, že nižšia právna norma nemôže byť v rozpore s vyššou normou.

Jednotná právna sústava sa podľa objektu pôsobenia rozdeľuje na právne odvetvia, napr. správne právo, finančné právo, občianske právo, rodinné právo, pracovné právo, medzinárodné právo, trestné právo. Veľmi stručne načrtujeme predmet jednotlivých odvetví, resp. spomenieme zákony, ktoré môžu súvisieť so znaleckou činnosťou forenzných psychológov. Podrobnejšie sa budeme venovať trestnému právu, pri uplatňovaní ktorého sa znalec psychológ prizýva najčastejšie.

Správne právo je súhrnom všetkých právnych noriem, pravidiel, ktoré upravujú spoločenské vzťahy, ktoré vznikajú pri činnosti orgánov štátnej správy. Všeobecná časť vymedzuje právomoci a vzájomné vzťahy jednotlivých orgánov štátnej správy (vlády, ministerstiev, vyšších územných celkov, miestnej samosprávy). Osobitná časť sa zameriava najmä na zákony, ktoré súvisia s riadením jednotlivých oblastí národného hospodárstva (priemyslu, poľnohospodárstva, dopravy), oblasti vzdelania, kultúry, zdravotníctva a pod. Výnimočne môžu byť predmetom súdnoznaleckého posudzovania uplatnenia niektorých práv a povinností, ktoré sú obsa-

hom práva a viažu sa na duševnú spôsobilosť človeka, ktorá má byť subjektom týchto práv a povinností. Môže ísť napríklad o problém vodičského oprávnenia, resp. zbrojného preukazu.

Psychologické vyšetrenie vo forme odborného vyjadrenia **k spôsobilosti viesť motorové vozidlá** je povinné u *vodičov z povolania*, najmä ak pôsobia v hromadnej a nákladnej doprave. Psychologické vyšetrenia na posúdenie psychickej spôsobilosti vodičov vykonávajú poskytovatelia zdravotníckej starostlivosti podľa § 4 zákona č. 578/2004 Z. z. v spojení s § 2 zákona č. 199/1994 a § 88 ods. 4 zákona č. 8/2009 Z. z. Poskytovateľ zdravotníckej starostlivosti – psychológ musí mať podľa § 88 ods. 4 zákona č. 8/2009 Z. z. certifikáciu na dopravnú psychológiu, pozn. podľa § 143 písm. 9 (prechodné ustanovenia Zákona č. 8/2009 Z. z.). Psychickú spôsobilosť mohol do 31. mája 2011 posudzovať aj psychológ so špecializáciou klinická psychológia, ktorý nemal certifikát z dopravnej psychológie. Psychologické pracovisko, kde sa vykonávajú psychologické vyšetrenia vodičov musí byť vybavené prístrojovou psychodiagnostickou technikou na overenie senzomotorickej reaktivity a koordinácie (rýchlosť a presnosť senzomotorických reakcií na série vizuálnych a akustických podnetov) u všetkých vodičov podrobujúcich sa posudzovaniu psychickej spôsobilosti na vedenie motorového vozidla (determinačný test). Špeciálne psychologické vyšetrenia sa robia pre profesionálnych vodičov s prednosťou v jazde (záchránari, požiarnici, policajti). Znalecké posudky vykonávajú dopravní psychológovia v trestnoprávných prípadoch, ak obvinení spôsobia pri nehode závažné následky na živote a zdraví (napr. vodiči autobusov, kde pri havárii zahynie viacero cestujúcich).

V poslednom období je zvlášť frekventovaná otázka posudzovania spôsobilosti vlastníť **zbrojný preukaz**. Posudzovanie tzv. *spôsobilosti na držanie alebo nosenie strelných zbraní a streliva* prešlo po revolúcii v r. 1989 zaujímavým vývinom (Máthé, 2009; Máthé a Štefániková, 2015). Zákon č. 246/1993 nariaďoval posudzovanie zdravotnej a psychologickéj spôsobilosti ako dve samostatné vyšetrenia. Pod vplyvom lobby poľovníkov a športových strelcov došlo k novelizácii zákona č. 284/1995, ktorý hovoril len o zdravotnej spôsobilosti a psychologické vyšetrenie sa vykonávalo len podľa zväženia praktického lekára, ktorý potvrdenie vystavoval. Aj zákon č. 190/2003 hovoril o tom, že lekár len v prípade potreby môže požiadať o vyšetrenie klinickým psychológom. Muselo dôjsť k viacerým závažným trestným činom spáchaným legálne držanými strelnými zbraňami, aby sa postoj spoločnosti a najmä štátnych orgánov zásadne zmenil. Išlo najmä o masovú vraždu 30. 8. 2010 v Devínskej Novej Vsi, pri ktorej 48-ročný páchateľ legálne držaným samopalom počas 16 minút usmrtil 7 a zranil 16 ľudí a nakoniec spáchal samovraždu (Kuruc a spol., 2013). Došlo k rýchlej novelizácii, po ktorej

je platný zákon č. 128/2011 Z. z. a vyhláška MZ SR č. 229/2011 o postupe pri posudzovaní zdravotnej a psychickej spôsobilosti držania alebo nosenia strelných zbraní, ktorého súčasťou je aj povinné psychologické vyšetrenie. Cieľom komplexného psychologického vyšetrenia (s použitím klinických metód a testovej batérie) je posúdenie intelektových, výkonových a osobnostných predpokladov pre držanie alebo nosenie zbrane a streliva a identifikáciu rizikových faktorov uchádzača. Vyšetrenie sa prispôsobuje aj účelu, pre ktorý uchádzač žiada o „zbrojný pas“ – poľovníctvo, športová strelba, práca v SBS-kách. Podľa Mathého (2003) až 75 % psychicky nespôsobilých žiadateľov o zbrojný pas tvorili osoby, ktoré používajú zbraň pri výkone svojho povolania (súkromné bezpečnostné agentúry, mestské polície, strážne služby). Za rizikové faktory sa považuje zníženie intelektových schopností do pásma mentálnej subnormy a hlbšie, znížená výkonnostná kapacita (spomalenie reakčného času, koncentrácia pozornosti, vizuomotorická koordinácia a i.), niektoré osobnostné črty (hypertrofovaná agresivita, egocentrizmus, narušenie vyšších sociálnych a etických citov, zvýšená sugestibilita, sklon k rizikovému správaniu napr. v doprave). Za psychopatologické kontraindikácie možno považovať psychotické poruchy (najmä paranoidné, ale aj depresie), poruchy osobnosti (dissociálna, paranoidná, hraničná), organické poškodenie CNS (demencie) a závislosť od psychotropných látok. Máthé a Štefániková (2015) popísali prípad 50-ročného uchádzača o zbrojný pas, ktorý bol v minulosti odsúdený za dvojnásobnú vraždu a dvojnásobný pokus o vraždu strelnou zbraňou na trest odňatia slobody na 24 rokov, z ktorých si odpýkal 17 rokov. Autori u neho zistili prítomnosť plne zastúpených 7, čiastočne zastúpených 4 z celkovo 18 kontraindikácií, ktoré uvádza vyhláška MZ SR. Zarážajúci je fakt, že u iného psychológa, ktorý nepoznal jeho kriminálnu anamnézu psychologickým vyšetrením prešiel! Samozrejme, psychologické vyšetrenia sú len skriningom, ktorý ma znížiť riziko spáchania trestných činov legálne držanými zbraňami, ale nemôže im úplne zabrániť.

Kontrola strelných zbraní a legislatíva, ktorá ich usmerňuje je, problémom aj v iných vyspelých štátoch. V USA je medzi obyvateľstvom okolo 250 miliónov strelných zbraní. Počet vrážd je pri tom v USA 3 – 4-krát vyšší ako v európskych krajinách. Počet podozrivých zastrelených americkými policajtmí sa ročne pohybuje v stovkách, lebo zakročujúci môže oprávnenne predpokladať, že podozrivý je ozbrojený. Takmer každý americký prezident predkladá nové legislatívne návrhy na kontrolu zbraní. Návrhy však väčšinou neprejdú kongresom a senátom, ktoré sú pod vplyvom silnej lobistickej organizácie Národná strelecká asociácia (NRA – National Rifle Association), ktorá v USA funguje už od r. 1871. Aj na Slovensku sme boli svedkami, ako sa po strelbe v Devínskej Novej Vsi v r. 2010 mediálne a lobisticky aktivizovali rôzne strelecké a veteránske organizácie s cieľom zabrániť sprís-

neniu zákonov na kontrolu strelných zbraní, vrátane povinných psychologických vyšetrení. Autor sám pre „výhradu svedomia“ tieto vyšetrenia ani nevykonáva.

Finančné právo zahŕňa právne normy, ktoré upravujú finančné vzťahy a činnosť organizácií i jednotlivcov. Rieši otázky rozpočtového práva, daňového práva, poplatkov za činnosť orgánov štátnej správy, obehu peňazí, devízového hospodárstva.

Občianske právo sa rozdeľuje na hmotné (materiálne) a procesné (formálne). *Občianske hmotné právo* upravuje vzťahy, ktoré vznikajú medzi občanom a organizáciou a medzi občanmi navzájom pri uspokojovaní ich potrieb. Ako vyplýva z názvu, rieši vzťah k materiálnym hodnotám, napr. formy osobného vlastníctva, užívacieho práva, formy darovacích a predajných zmlúv, dedičstva, zodpovednosti za škodu, otázky autorského a vynálezcovského práva. Občianske procesné právo upravuje postup pri poskytovaní ochrany práv občianskych, rodinných, pracovných a pod. Uvádza, kto môže byť účastníkom riadenia a v akých inštanciách prebieha.

Predmetom znaleckého psychiatrického a psychologického posudzovania môže byť **spôsobilosť na právne úkony**. Spôsobilosť na právne úkony znamená, že človek má aj spôsobilosť vlastnými úkonmi nadobúdať práva a povinnosti, vstupovať do právnych vzťahov (Matiaško a spol., 2015). Spôsobilosť získava občan, ktorý dovŕšil 18 rokov a netrpí duševnou chorobou, ktorá by mu bránila v právach a povinnostiach. V závislosti od charakteru a rozsahu duševnej choroby prichádzalo (podľa § 10 Obč. zák.) do úvahy zbavenie alebo obmedzenie spôsobilosti na právne úkony v týchto prípadoch:

1. Ak fyzická osoba pre duševnú chorobu, ktorá nie je prechodná, nie je vôbec schopná robiť právne úkony, súd ju pozbaví spôsobilosti na právne úkony.
2. Ak fyzická osoba pre duševnú chorobu, ktorá nie je len prechodná, alebo pre nadmerné požívanie alkoholických nápojov alebo omamných prostriedkov či jedov je schopná robiť len niektoré právne úkony, súd obmedzí jej spôsobilosť na právne úkony a rozsah obmedzenia určí v rozhodnutí.
3. Súd obmedzenie alebo zbavenie spôsobilosti zmení, alebo zruší, ak odpadnú dôvody, ktoré k nim viedli.

Podľa novej právnej úpravy Civilného mimosporového poriadku (CMP) zák. 161/2015 Z. z. nemožno občana úplne zbaviť, ale *len obmedziť v spôsobilosti na právne úkony*. Návrh na obmedzenie spôsobilosti môže podať blízka osoba (rodič, manžel, dieťa), poskytovateľ zdravotnej či sociálnej starostlivosti, človek, ktorý ma vo veci právny záujem, ale aj osoba, o ktorej spôsobilosti sa má rozhodovať (zmena obmedzenia, navrátenie spôsobilosti). Súd zvyčajne nariadi posúdenie du-

ševného stavu subjektu znalcami psychiatrami, resp. psychológom, ktoré potom prebehne podobným spôsobom ako pri trestnoprávných procesoch. Psychológovia sa ako znalci podieľajú na posudku zisťovaním rozsahu vrodeného (mentálna retardácia) či získaného (demencia) úbytku intelektu, alebo trvalých porúch osobnosti (chronické psychózy, „defekt“ osobnosti). Útrata (1979) upozorňuje, že znalci sa pri návrhu na obmedzenie spôsobilosti na právne úkony môžu vyjadriť nielen k tomu, na ktoré úkony je nespôsobilý, ale kvalitatívne k ich rozsahu (napr. že posudzovaný je schopný disponovať finančnými prostriedkami do istej obmedzenej výšky). V prípade rozhodnutia súdu o obmedzení spôsobilosti na právne úkony súd určí postihnutému opatrovníka (poručníka). Dôležitým faktom je, že obmedzenie spôsobilosti na právne úkony automaticky nemení trestnú zodpovednosť či zodpovednosť za škodu. Krekule (1995) diskutuje o možnosti, za akých môže byť jedinec zbavený spôsobilosti k právnym úkonom za svoju sťažovateľskú (kverulatórnu) činnosť. Cituje názor Bašteckého, že je to možné v dvoch v prípadoch. Po prvé, ak sťažovateľská činnosť hrubo ovplyvňuje vyživovateľské povinnosti sťažovateľa a jeho rodiny a má priame majetkoprávne dopady. Po druhé, keď v dôsledku vývoja poruchy dôjde k hrubej dezintegrácii osobnosti postihnutého (napr. ťažkej demencii). Procesné právo totiž hovorí, že každý účastník môže pred súdom samostatne rokovať v tom rozsahu, v akom má spôsobilosť získavať práva a brať na seba povinnosti. Podľa CMP musí súd vždy vypočuť osobu, o ktorej spôsobilosť ide. V prípade, že súd na základe znaleckého posudku a výsledkov súdneho procesu rozhodne o obmedzení spôsobilosti, musí postihnutému ustanoviť opatrovníka podľa § 272 až § 277 CMP.

Rodinné právo sústreďuje právne normy, ktoré súvisia so vzťahmi v rodine, v SR ho upravuje Zákon o rodine 36/2005 Zb. Psychológovia a psychiatri sa prizývajú na riešenie otázok, ktoré sa týkajú *uzavretia manželstva, rodičovských práv a povinností, problémov osvojenia dieťaťa*, no najčastejšie rozvodových sporov (zverenie do výchovy, styk s dieťaťom, platenie výživného).

Čo sa týka manželstva, Zákon o rodine (§ 12) hovorí o. i., že:

1. *„Manželstvo nemôže uzavrieť občan postihnutý duševnou poruchou, ktorá by mala za následok obmedzenie spôsobilosti na právne úkony. Súd môže uzavretie takého manželstva povoliť, ak je zdravotný stav občana zlučiteľný so spoločenským účelom manželstva.*
2. *Ak uzavrie manželstvo občan postihnutý takouto duševnou poruchou, vysloví súd neplatnosť tohto manželstva na návrh ktoréhokoľvek z manželov.“*

Spoločenským účelom manželstva je vytvorenie trvalého partnerského vzťahu, založenie rodiny a výchova detí. Je teda zjavné, že niektorý z týchto účelov manželstva môžu plniť i osoby postihnuté istou duševnou poruchou a vecou znalca je posúdiť spôsobilosť vyšetreného plniť tú-ktorú funkciu manželstva.

Rodičovské práva a povinnosti, ktoré upravujú § 28 – § 43 Zákona o rodine, majú obaja rodičia. Rodičovské práva však neprináležia tomu rodičovi, ktorý nemá spôsobilosť na právne úkony v plnom rozsahu. Ak si rodičia riadne neplnia svoje rodičovské práva a povinnosti, ak je narušená riadna výchova alebo nemôžu z objektívnych príčin svoje práva a povinnosti riadne plniť, môže súd svojím rozhodnutím tieto práva niektorého z rodičov či oboch obmedziť. Znalec má navrhnúť obmedzenie rodičovských práv i v prípade, keď nie je vyzvaný riešiť túto otázku, ale pri vyšetrení zistí okolnosti, ktoré ho z hľadiska záujmu dieťaťa na to oprávňujú (napr. v trestnej veci týrania zverenej osoby zistí u vyšetreného duševnú poruchu, ktorá mu riadne vykonávanie práv rodiča neumožňuje). V rámci rozvodového konania znalci z odvetví detskej klinickej psychológie a poradenskej psychológie konzultujú prevažne otázky, ktorý rodič je vhodnejší na zverenie dieťaťa do výchovy, a takisto konzultujú otázky úpravy, obmedzenia či zákazu styku s druhým rodičom, prípadne navrhnú striedavú starostlivosť. Ide často o neobyčajne zložité posudky, kde znalec musí zvážiť nielen výsledky psychologického vyšetrenia rodičov a dieťaťa, ale i rad otázok „praktického života“ (materiálne zabezpečenie, bytové podmienky, školská dochádzka, vzťahy so súrodencami, styk so starými rodičmi, na ktoré je dieťa citovo viazané). V závažných prípadoch môže dieťa odňať rodičom úplne a môže nariadiť náhradnú rodičovskú či ústavnú starostlivosť. V otázkach osvojenia dieťaťa je dôležité ustanovenie Zákona o rodine, podľa ktorého osvojiteľom nemôže byť ten, kto nemá spôsobilosť na právne úkony. Súd je povinný na základe lekárskeho vyšetrenia zistiť, či sa zdravotný stav osvojenca a osvojiteľa neprieči účelu osvojenia. Psychológovia sa k tomuto problému prizývajú ako konzultanti a k osobe osvojiteľov podávajú väčšinou odborné vyjadrenia.

Normy **pracovného práva** sú sústredené v *Zákonníku práce*. Zákonník práce upravuje také vzťahy, ako pracovný pomer (formy jeho nadviazania a ukončenia), formy mzdy, sociálne zabezpečenie pracujúcich, rozhodovanie v pracovných sporoch.

Vyšetrenie duševného stavu prichádza podľa ÚTRATU (1979) do úvahy:

- a) pri problematike pracovných úrazov, okolnostiach a povahe úrazov alebo chorôb z povolania;
- b) pri problematike odškodňovania bolesti a sťaženia spoločenského uplatnenia.

Najmä *hodnotenie sťaženia spoločenského uplatnenia* po úrazoch sa stáva čoraz významnejšou oblasťou a do istej miery i znaleckou špecializáciou (Baštecký, 2000). Psychopatologické zmeny sa týkajú 5 položiek: 1) postkomočný syndróm; 2) vážne mozgové a duševné poruchy po ťažkom poranení hlavy; 3) vážne duševné poruchy po iných poraneniach ako hlavy; 4) vážne duševné poruchy vzniknuté pôsobením otrasných zážitkov či iných nepriaznivých psychologických činiteľov a tiesnivých situácií (napr. postraumatická stresová porucha); 5) ťažkosti po ťažkých poraneniach iných častí tela bez objektívnych nálezov (napr. fantómové bolesti). Každá porucha je hodnotená bodovým rozmedzím podľa príslušnej vyhlášky. Ako sťaženie spoločenského uplatnenia možno hodnotiť len vážne duševné poruchy po úraze, ktoré trvajú aspoň 1 rok. Pavlovský a Šrútová (2009, 2012) upozorňujú na význam psychologického vyšetrenia, ktoré umožňuje aj kvantitatívne vyjadrenie miery poškodenia psychických funkcií (kognitívny deficit, stupeň defektu a subjektívnych sťažností v porovnaní s kvalitami premorbídnej osobnosti). Pri posudzovaní *odškodňovania psychickej bolesti* je nevyhnutné hlboké vcítenie sa do pacientových ťažkostí, z druhej strany je treba počítať s možnosťou agravácie a simulácie. Z diagnóz, ktoré prichádzajú pre odškodnenie bolesti do úvahy, uvádzajú reaktívne stavy z kapitoly úzkostných porúch a reakcií na závažný stres (akútna reakcia na stres, postraumatická stresová porucha). V posledných rokoch pribúdajú aj súdnoznalecké expertízy ohľadne poškodenia pacienta v dôsledku nevhodného zaobchádzania v zdravotníckom zariadení alebo v dôsledku oneskoreného, či nevhodného lekárskeho zákroku. Mathé a Imrišková (2003) publikovali prípad pacientky so sexuálnou dysfunkciou a závažným postihom všetkých zložiek sexuálneho prežívania v dôsledku pôrodného poranenia. Znalecká expertíza sa robila na základe požiadavky pacientky o odškodnenie súdnou cestou.

3.2 Trestné právo

Trestný zákon sa člení na dve hlavné časti: všeobecnú a osobitnú. Všeobecná časť vymedzuje pôsobnosť trestných zákonov, základy trestnej zodpovednosti, tresty a zánik trestnosti, ochranné opatrenia, osobitné ustanovenia o stíhaní mladistvých a všeobecné a osobitné kvalifikačné pojmy. Osobitná časť obsahuje znaky (skutkové podstaty) vyše 200 trestných činov, trestné sadzby trestu odňatia slobody za ich spáchanie (Samaš a Příkryl, 2005). Trestné právo procesne upravuje hlavne postup pri vyšetrovaní a stíhaní trestných činov (t. j. prípravné a súdne konanie).

3.2.1 Trestný čin a trestná zodpovednosť

Trestný činom je „protiprávny čin, ktorého znaky sú uvedené v tomto zákone, ak tento zákon neustanovuje inak“ (§ 8 Trestného zákona). Novelizácia Trestného zákona 300/005 Z. z. rozdeľuje trestné činy na prečiny a zločiny. **Prečin** (§ 10 Trestného zákona) je trestný čin spáchaný z nedbanlivosti alebo úmyselný trestný čin, za ktorý zákon ustanovuje trest odňatia slobody s hornou hranicou trestnej sadzby neprevyšujúcou päť rokov. **Zločin** (§ 11 Trestného zákona) je úmyselný trestný čin, pri ktorom horná trestná sadzba za čin prevyšuje päť rokov. Zločin, za ktorý zákon ustanovuje trest odňatia slobody s dolnou hranicou trestnej sadzby 10 rokov, sa považuje za *obzvlášť závažný*. Trestný zákon ďalej vymedzuje **vývojové štádiá páchania trestného činu**. Ide o prípravu na zločin, pokus trestného činu a dokonanie, resp. dokončenie trestného činu. Pri **príprave na zločin** (§ 13 Trestného zákona) ide najmä o zadovážovanie prostriedkov či nástrojov na spáchanie trestného činu. Pri **pokuse trestného činu** (§ 14 Trestného zákona) ide už o konanie vedúce k dokonaniu trestného činu a priamo ohrozuje objekt trestného činu. O *dokonaní trestného činu* môžeme hovoriť vtedy, keď páchatel' svojím konaním naplní všetky znaky skutkovej podstaty. O *dokončení trestného činu* sa hovorí, ak páchatel' aj po spáchaní trestného činu udržuje protiprávny stav a až s určitým časovým odstupom ukončí svoju trestnú činnosť.

Pod **znakmi skutkovej podstaty trestného činu** sa rozumie subjekt trestného činu, subjektívna stránka, objekt trestného činu a objektívna stránka. **Subjektom trestného činu**, teda jeho páchatel'om, môže byť osoba, ktorá v čase trestného činu dovŕšila *štrnásť rok svojho veku* (§ 22 Trestného zákona). Výnimkou z § 22 je trestný čin sexuálneho zneužívania, kde je veková hranica pre páchatel'a posunutá na 15 rokov. **Subjektívnu stránku trestného činu** tvorí zavinenie a pohnútka. Zákon rozoznáva úmyselné zavinenie a zavinenie z nedbanlivosti. Pri **úmyselnom zavinení** (§ 15 Trestného zákona) páchatel' *chcel* porušiť zákon (tzv. úmysel priamy) a bol *uzročený* s tým, že svojím konaním môže ohroziť záujem chránený zákonom (tzv. úmysel nepriamy). Pri **zavinení z nedbanlivosti** (§ 16 Trestného zákona) vedel, že môže svojím konaním porušiť zákon, ale bez primeraných dôvodov sa spoliehal, že ohrozenie alebo porušenie nespôsobí. Za nedbanlivostné zavinenie sa pokladá aj také porušenie zákona, kde páchatel' *nevedel*, že môže porušiť zákon či ohroziť záujem chránený zákonom, ale vzhľadom na svoje pomery to *vedieť mal alebo mohol*. Objektom trestných činov sú spoločenské vzťahy a hodnoty – sloboda, ľudská dôstojnosť, život, majetok. V osobitnej časti Trestného zákona sú trestné činy klasifikované podľa objektu do jednotlivých hláv.

Štvrtý oddiel Trestného zákona sa zaoberá okolnosťami **vylučujúcimi trestnú zodpovednosť**. O *krajnú núdzu* ide pri čine, ktorý je „*ináč trestný, ktorým nie-*

kto odvracia nebezpečenstvo priamo hroziace záujmu chránenému týmto zákonom“ (§ 24 Trestného zákona). O krajnú núdzu nejde v prípade, ak sa nebezpečenstvo dalo odvrátiť aj inak, ak sa konaním spôsobil rovnaký alebo ešte závažnejší následok ako ten, ktorý hrozil. O nutnej obrane (§ 25 Trestného zákona) hovoríme, ak „čin ináč trestný, ktorým niekto odvracia priamo hroziaci alebo trvajúci útok na záujem chránený týmto zákonom, nie je trestným činom“. Rozhodujúcim kritériom je primeranosť obrany povaha a nebezpečnosti útoku. Oprávnené použitie zbrane (§ 26 ods. 2 Trestného zákona) je „použitie proti inému vo svojom obydli na ochranu života, zdravia alebo majetku, ak osoba do obydli neoprávnene vnikne alebo v ňom neoprávnene zotrvá a nejde o nutnú obranu. To neplatí, ak bola pritom inému úmyselne spôsobená smrť“.

V Trestnom zákone sú definované aj ďalšie okolnosti vylučujúce trestnú zodpovednosť – *dovolené riziko* (§ 27 Trestného zákona), *výkon práva a povinnosti* (§ 28 Trestného zákona), *súhlas poškodeného* (§ 29 Trestného zákona), *plnenie úlohy agenta* (§ 30 Trestného zákona). Osoby, ktoré v čase spáchania trestného činu dovŕšili *štrnásť rok a neprekročili osemnásť rok* sa považujú podľa § 94 Trestného zákona za **mladistvých**. Psychickú nezrelosť zohľadňuje Trestný zákon pri posudzovaní zavinenia a ukladaní trestov a ochranných opatrení (nižšia trestná sadzba ako u dospelých, osobitné zariadenia pre výkon trestu mladistvých).

Z hľadiska foreznej psychiatrie a psychológie je najvýznamnejšou okolnosťou vylučujúcou trestnú zodpovednosť **nepríčetnosť** (§ 23 Trestného zákona) takto: „*Kto pre duševnú poruchu v čase spáchania činu nemohol rozpoznať jeho nebezpečnosť pre spoločnosť alebo ovládať svoje konanie, nie je za tento čin zodpovedný.*“ Definovanie nepríčetnosti teda obsahuje tak biologické kautely (prítomnosť poruchy), ako aj psychologické – *tzv. chýbanie rozpoznávacej a ovládacej schopnosti*. Dôležité je kritérium „v čase činu“, pretože forezne významná duševná porucha môže vzniknúť pred činom, počas neho i po čine (napr. väzbové reakcie). Príčetnosť je teda pojem právny, o jej prítomnosti rozhoduje súd na základe znaleckého posudku, kde sa znalci vyjadrujú k zachovaniu rozpoznávacej a ovládacej schopnosti. Pre konštatovanie nepríčetnosti postačuje celkové narušenie jednej zo schopností (rozpoznávacej alebo ovládacej). Posúdenie týchto schopností je primárne v kompetencii znalcov psychiatrov. Znalci psychológovia k nemu prispievajú svojou metodológiou ako členovia tímu pri tzv. komplexnej expertíze alebo pri zodpovedaní samostatných otázok (úrovni intelektových schopností, štruktúre osobnosti, a najmä motívácii trestného činu). Relatívne jednoduchšie je posúdenie *rozpoznávacej schopnosti*, ktorá je psychologicky sýtená hlavne funkčnosťou kognitívnych schopností (intelektu, myslenia, pamäti). I v rámci nej sú však často komplikované vzťahy medzi rozli-

šovaním trestnosti (nenáležitosti, protiprávnosti) vlastného konania a pochopením jej skutočnej spoločenskej nebezpečnosti (napr. u mentálne retardovaných). Skutková podstata jednotlivých trestných činov sa výrazne líši svojou mentálnou náročnosťou, preto sa aj rozpoznávací schopnosť posudzuje vždy vzhľadom na konkrétny vyšetrovaný (stíhaný) trestný čin. Podstatne komplikovanejšie je posúdenie *ovládacej schopnosti*, ktorú podľa Útratu (1979) tvorí celý komplex osobnostných i mimoosobnostných (fyziologických, patofyziologických, organických, psychologických, sociálnych) faktorov, ktoré ovplyvnia či určité konanie človeka nastane, alebo nie. Aj otázka na ovládacie schopnosti skrýva v sebe problém, či vyšetrený mohol – nemohol, alebo chcel – nechcel svoje správanie ovládnuť. Trestný zákon rozoznáva aj zmenšenú príčetnosť, t. j. oslabenie rozpoznávacej alebo ovládacej schopnosti. Podľa § 39 ods. 2. písm. c) Trestného zákona môže súd znížiť trest pod dolnú hranicu trestnej sadzby „ak páchatel spáchal trestný čin v stave zmenšenej príčetnosti a súd má za to, že vzhľadom na zdravotný stav páchatela by bolo možné za súčasného uloženia ochranného liečenia dosiahnuť ochranu spoločnosti aj trestom kratšieho trvania“. Zmenšená príčetnosť teda neznamená automaticky poľahčujúcu okolnosť. Zavedenie inštitútu zmenšenej príčetnosti (nemajú ho všetky trestné zákony na svete) dáva znalcom väčší priestor pre diferenciálno-diagnostické posúdenie vplyvu duševnej poruchy na rozpoznávací a ovládacie schopnosti. Je však zároveň zdrojom mnohých nedorozumení a sporov (ktoré z pochopiteľných dôvodov vnášajú do procesného konania obhajcovia). Od znalca sa preto vyžaduje nielen konštatovanie zmenšenia rozpoznávacej či ovládacej schopnosti, ale i vyjadrenie, či ide o zníženie v podstatnej miere. Vyjadrenie miery zníženia kvantitatívne – napr. v percentách – väčšina znalcov odmieta, ako právne i vecne neprimerané. Ako uvádzajú Procházka a spol. (2000), zmenšenú príčetnosť treba chápať ako prípad príčetnosti, kedy je páchatel postihnutý duševnou poruchou, ktorá neznižuje zodpovednosť, ale len podmieňuje iný prístup spoločnosti voči nemu ohľadne trestu za spáchaný trestný čin a ohľadne ochrany pred ním do budúcnosti (napr. nariadenie ochranného liečenia). Forenzný význam jednotlivých psychických porúch (dopad na posudzovanie trestnej zodpovednosti) a podiel znalcov psychológov na riešení tejto otázky rozoberáme v kapitole 8.

Samostatným problémom, ktorý sa týka skôr procesného práva, je posúdenie *schopnosti hodnotnej účasti na trestnom riadení*, t. j. chápať zmysel trestného konania (pozri 5.3.4).

3.2.2 Sankcie

Sankcie (§ 31 Trestného zákona) sú právnym následkom spáchania trestného činu. Trestný zákon rozdeľuje sankcie na tresty a ochranné opatrenia. **Trest** je ujma na osobnej slobode, majetkových alebo iných právach odsúdeného, ktorú môže uložiť páchatelovi len súd za spáchanie trestného činu. **Ochranné opatrenie** je ujma na

osobnej slobode, majetku odsúdeného alebo inej osoby, ktorú môže uložiť len súd v záujme ochrany spoločnosti pred trestnými činmi.

Podľa § 32 môže súd uložiť páchateľovi, ktorý je fyzickou osobou tieto **druhy trestov**:

- a) trest odňatia slobody;
- b) trest domáceho väzenia;
- c) trest povinnej práce;
- d) peňažný trest;
- e) trest prepadnutia majetku;
- f) trest prepadnutia veci;
- g) trest zákazu činnosti;
- h) trest zákazu pobytu;
- i) trest straty čestných titulov a vyznamenaní;
- j) trest straty vojenskej a inej hodnosti;
- k) trest vyhostenia.

Trest odňatia slobody (§ 46 Trestného zákona) sa môže uložiť ako trest na dobu určitú, najviac na dvadsaťpäť rokov alebo ako trest odňatia slobody na doživotie. (Trest smrti sa v Československu zrušil v r. 1990.) Trest odňatia slobody na doživotie (§ 47 Trestného zákona) sa ukladá za spáchanie trestného činu uvedeného v osobitnej časti a za podmienky, že uloženie takéhoto trestu vyžaduje účinná ochrana spoločnosti a nie je nádej, že by páchateľa bolo možné napraviť trestom odňatia slobody na dobu do dvadsaťpäť rokov. Pri ukladaní doživotných trestov súd osobitne prihliada na závery znaleckých psychologických vyšetrení, ktoré sa týkajú prognózy resocializácie.

Trest odňatia slobody sa vykonáva v ústavoch na výkon trestu odňatia slobody. Vonkajšia diferenciacia rozdeľuje tieto inštitúcie na ústavy s minimálnym, stredným a maximálnym stupňom stráženia. Trestný zákon (§ 48) určuje pravidlá na zaradenie odsúdeného do príslušného ústavu na výkon trestu.

Výkon trestu možno odložiť **podmienečne** (§ 49 Trestného zákona). Podmienečne možno odložiť trest neprevyšujúci dva roky na skúšobnú dobu v trvaní 1 – 5 rokov. Podmienečný trest sa používa u osôb dovtedy netrestaných, kde je predpoklad riadneho života, prijme sa záruka za odsúdeného a prípadne sú naplnené ďalšie podmienky vymedzené v § 49 – § 52.

Ochranné opatrenia môžu byť uložené popri treste alebo namiesto neho. Ochranné opatrenia sú:

- ochranné liečenie;
- ochranná výchova;
- detencia;
- ochranný dohľad;
- zhabanie veci.

Ochranné liečenie podľa § 73 Trestného zákona súd uloží, ak:

- páchatel činu nie je pre nepričetnosť trestne zodpovedný a jeho pobyt na slobode je nebezpečný;
- páchatel bol v čase činu v stave zmenšenej pričetnosti a jeho pobyt na slobode je nebezpečný;
- páchatel spáchal trestný čin násilnej povahy voči blízkej osobe alebo zverejnej osobe a vzhľadom na jeho osobu možno dôvodne predpokladať, že bude v násilnom konaní pokračovať;
- páchatel spáchal trestný čin pod vplyvom návykovej látky alebo v súvislosti s jej užívaním.

Ochranné liečenie sa vykonáva ústavnou alebo ambulantnou formou v určenom zdravotníckom zariadení. Trvá dovtedy, pokiaľ to vyžaduje jeho účel. O jeho ukončení a prepustení pacienta rozhoduje opäť súd na základe vyjadrenia ošetrojúceho lekára (alebo znaleckého posudku). V praxi sa podrobujú ochrannému liečeniu duševne chorí nebezpeční pre okolie, závislí od psychotropných látok, sexuálni devianti. Ochranné liečenie sa neukladá, ak vzhľadom na osobu páchatela je zrejmé, že jeho účel nemožno splniť (napr. u opakovane neúspešne liečených alkoholikov a toxikomanov).

Detencia (§ 81 Trestného zákona) je umiestnenie do detenčného ústavu v prípade, že odsúdený počas výkonu trestu odňatia slobody ochorie na duševnú chorobu, ktorá je nevyliciteľná alebo sa odmieta podrobiť ochrannému liečeniu, prípadne toto liečenie pre negatívny postoj pacienta neplní svoj účel. Alebo páchatel trestného činu zo sexuálneho motívu opätovne spácha závažný zločin. Predpokladom umiestnenia do detenčného ústavu je nebezpečnosť odsúdeného pre spoločnosť. Najmenej jedenkrát ročne musí byť oprávnenosť umiestnenia do detenčného ústavu opätovne posúdená. Napriek tomuto zákonnemu ustanoveniu nebol v r. 2017 v SR funkčný žiadny detenčný ústav.

Ochranná výchova môže byť mladistvému nariadená podľa § 102 – § 106 Trestného zákona, pokiaľ:

- a) o výchovu mladistvého nie je riadne postarané a tento nedostatok nemožno odstrániť v rodine, v ktorej žije;
- b) doterajšia výchova mladistvého bola zanedbaná;
- c) prostredie, v ktorom mladistvý žije, neposkytuje záruku jeho riadnej výchovy.

Ochranná výchova sa vykonáva (§ 103 Trestného zákona) v osobitných výchovných zariadeniach, v profesionálnej náhradnej rodine a ak si to vyžaduje zdravotný stav, i v liečebných ústavoch. Ochranná výchova trvá, pokiaľ si to vyžaduje jej účel, najviac však do 18. roku (výnimočne rozhodnutím súdu do 19. roku) chovanca. Ochranná výchova (§ 105 Trestného zákona) sa môže uložiť i deťom od 12 do 14 rokov, ktoré sa dopustili činu, za ktorý trestný zákon umožňuje uloženie trestu odňatia slobody na doživotie.

Výchovné opatrenia (§ 106 – § 108 Trestného zákona) môže súd uložiť pri podmienenečnom upustení od potrestania alebo v prípravnom konaní. Výchovnými opatreniami sú *výchovné povinnosti a obmedzenia* (podrobiť sa probačnému dohľadu, vyrovnáť sa s poškodeným, bývať s rodičmi, podrobiť sa liečeniu závislosti, vykonávať verejnoprospešnú činnosť a i.) a *napomenutie s výstrahou*.

Mladistvým môže súd uložiť tieto **druhy trestov** (§ 109 Trestného zákona):

- a) trest povinnej práce;
- b) peňažný trest;
- c) trest prepadnutia veci;
- d) trest zákazu činnosti;
- e) trest vyhostenia;
- f) trest odňatia slobody.

Pri treste odňatia slobody u mladistvého (§ 117 Trestného zákona) sa trestné sadzby znižujú na polovicu, horná sadzba nesmie prekročiť 7 rokov, pri obzvlášť závažnom zločine 15 rokov. Trest odňatia slobody u osôb, ktoré neprekročili osemnásť rok svojho veku sa vykonáva v ústavoch na výkon trestu pre mladistvých. Ak tak súd rozhodne, môže v tomto zariadení vykonať trest aj osoba, ktorá už počas výkonu trestu prekročila túto hranicu.

3.2.3 Osobitná časť trestného zákona

Osobitná časť Trestného zákona sa člení na dvanásť hláv. V rámci jednotlivých hláv si uvedieme trestné činy, u ktorých by prichádzali do úvahy súdnoznalecké posudky z odboru forenznej psychológie.

Prvá hlava sú **Trestné činy proti životu a zdraviu**. Ide o trestné činy vysokej spoločenskej nebezpečnosti, ako úkladná vražda (§ 144), vražda (§ 145), vražda novonarodeného dieťaťa (§ 146), zabitie (§ 147 – § 148), usmrtenie (§ 149), ublíženie na zdraví (§ 155 – § 158), ohrozovanie pohlavnou chorobou (§ 167), nedovolené prerušenie tehotenstva (§ 150 – § 153), účasť na samovražde (§ 154), nedovolená výroba omamných a psychotropných látok, jedov a prekursorov a obchodovanie s nimi (§ 171 – § 173), šírenie toxikománie (§ 174), podávanie alkoholických nápojov mládeži (§ 175), podávanie anabolických látok (§ 176), neposkytnutie pomoci (§ 177 – § 178).

Druhú hlavu tvoria **Trestné činy proti slobode a ľudskej dôstojnosti**. Sem sa zaraďujú okrem iného trestné činy obchodovanie s ľuďmi (§ 179), obchodovanie s deťmi (§ 180 – § 182), obmedzovanie a ohrozovanie osobnej slobody (§ 182 – § 184), branie rukojemníka (§ 185), vydieračský únos (§ 186), lúpež (§ 188), vydieranie (§ 189), znásilnenie (§ 199), sexuálne násilie (§ 200), sexuálne zneužívanie (§ 201 – § 202), súlož medzi príbuznými (§ 203).

Tretia hlava sústreďuje **Trestné činy proti rodine a mládeži**. Z hľadiska forenznej psychológie sú významné najmä trestné činy dvojmanželstva (§ 204), zanedbanie povinnej výživy (§ 207), týranie blízkej a zverenej osoby (§ 208), únos (§ 209 – § 210), ohrozovanie mravnej výchovy mládeže (§ 211).

Štvrtú hlavu tvoria **Trestné činy proti majetku**. V praxi sa najčastejšie stretávame s trestnými činmi krádeže (§ 212), sprenevery (§ 213), podvodu (§ 221), poškodzovania veriteľa (§ 239) a i.

Piata hlava sú **Trestné činy hospodárske**. Patria sem činy proti hospodárskej sústave (neoprávnené podnikanie § 251, poškodzovanie spotrebiteľa § 269 a i.), trestné činy proti hospodárskej disciplíne (napr. zneužívanie informácií v obchodnom styku § 265, machinácie pri verejnej súťaži a verejnej dražbe § 266 – § 268), trestné činy proti mene a trestné činy daňové (napr. krátenie, neodvedenie, nezaplatenie dane § 276 – § 278).

Šiesta hlava zahrňuje **Trestné činy všeobecne nebezpečné a proti životnému prostrediu**, napr. trestné činy všeobecného ohrozenia (§ 284 – 285), ohrozovanie pod vplyvom návykovej látky (§ 289), nedovolené ozbrojovanie a obchodovanie so zbraňami (§ 294 – § 295), založenie, zosnovanie a podporovanie zločineckej skupiny (§ 296), ohrozenie a poškodenie životného prostredia (§ 300 – § 301).

Siedma hlava sú **Trestné činy proti republike**, ako napr. vlastizrada (§ 311), záškodníctvo (§ 315 – § 316), sabotáž (§ 317).

Ôsmu hlavu tvoria **Trestné činy proti poriadku vo veciach verejných**. Z tejto časti sú významné trestné činy útoku na verejného činiteľa (§ 323 – § 325), zneužívanie právomoci verejného činiteľa (§ 326), prijímanie úplatku (§ 328 – § 331) a podplácanie (§ 332 – § 335). V skutkovej podstate trestných činov neprekazenia (§ 341) a neoznámenia (§ 340) sú taxatívne vymenované trestné činy, ktorých sa týkajú. Do tejto hlavy patria aj trestné činy krivého obvinenia (§ 345), krivej výpovede a krivej prísahy (§ 345) a nepravdivého znaleckého posudku (§ 347) – znalec môže byť podľa motívu a závažnosti dôsledku nepravdivého znaleckého posudku odsúdený až na 10 rokov trestu odňatia slobody.

Deviata hlava sú **Trestné činy proti iným právam a slobodám** – násilie voči skupine obyvateľov (§ 359), šírenie poplašnej správy (§ 361– § 362), opilstvo (§ 363), kupliarstvo (§ 367), výroba, rozširovanie, prechovávanie detskej pornografie (§ 368 – § 370), ohrozovanie mravnosti (§ 371 – § 372), týranie zvierat (§ 378).

Trestné činy, ktoré sa týkajú obrany, armády sú sústredené v desiatej hlave **Trestné činy proti brannosti, proti civilnej službe, proti službe v ozbrojených silách a proti obrane vlasti** a v jedenástej hlave **Vojenské trestné činy**. Sem patrí napr. nenastúpenie do vojenskej služby (§ 386 – § 388), vojnová zrada (§ 391), služba v cudzom vojsku (§ 392), neuposlušnosť rozkazu (§ 393 – § 394), urážka medzi vojakmi (§ 396 – § 398), dezercia (§ 405 – § 406).

Poslednú dvanástu hlavu tvoria **Trestné činy proti mieru, proti ľudskosti a trestné činy vojnové**. Ide o skutkové podstaty genocídy (§ 418), terorizmu (§ 419), podpory a propagácie skupín smerujúcich k potlačeniu základných práv a slobôd (§ 421 – § 422), hanobenie národa, rasy a presvedčenia (§ 423), podnecovanie k národnostnej, rasovej a etnickej nenávisti (§ 425).

3.3 Forezný psychológ ako znalec

3.3.1 Právne ustanovenia pre znalcov, tlmočníkov a prekladateľov

Základné právne normy o ustanovení, spôsobilosti, právach a povinnostiach znalca a jeho odmeňovaní sú obsiahnuté v Zákone č. 382/2004 Z. z. o znalcoch, tlmočníkoch a prekladateľoch a Vyhláškach MS SR č. 490/2004 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 382/2004 Z. z. a č. 565/2008/2004 Z. z. o odmenách, náhradách výdavkov a náhradách za stratu času pre znalcov, tlmočníkov a prekladateľov (Nič, 2005, 2006).

Znalec (tlmočníkom a prekladateľom sa ďalej nebudeme venovať) je fyzická osoba alebo právnická osoba splnomocnená štátom na vykonávanie činnosti podľa zákona č. 382/2004 Z. z., ktorá je:

- a) zapísaná v zozname znalcov;
- b) nie je zapísaná v zozname znalcov podľa § 15 zákona (znalec ad hoc).

Znalec môže vykonávať svoju činnosť pre zadávateľa, ktorým môže byť súd, iný orgán verejnej moci (napr. policajný zbor), fyzická alebo právnická osoba. Svoju činnosť vykonáva pre zadávateľa za odmenu, náhradu hotových výdavkov a náhradu straty času.

Zoznam znalcov je vedený Ministerstvom spravodlivosti Slovenskej republiky (MS SR). Do zoznamu je do 60 dní od doručenia žiadosti zapísaná fyzická osoba, ktorá (§ 5 zák. 382/2004):

- a) je spôsobilá na právne úkony v plnom rozsahu;
- b) je bezúhonná;
- c) získala vzdelanie v odbore, ktorý je predmetom písomnej žiadosti o zápis;
- d) skončila osobitné vzdelávanie o spôsobe výkonu činnosti (odborné minimum);
- e) vykonáva prax v odbore, ktorý je predmetom činnosti najmenej sedem rokov;
- f) zložila skúšku z odboru alebo odvetvia, ktoré je predmetom žiadosti o zápis a ktorou preukazuje svoju odbornú spôsobilosť (odborná skúška) – ide hlavne o technické odbory, ako sú doprava, elektrotechnika, stavebníctvo, strojárstvo a pod.;
- g) úspešne skončila špecializované vzdelávanie, ak ide o zapísanie do zoznamu pre odbor alebo odvetvie, v ktorom je takéto vzdelávanie ustanovené vyhláškou MS SR (pre odbory zdravotníctvo a psychológia špecializačné skúšky – atestácie);

FOREZNÁ PSYCHOLÓGIA

- h) má materiálne vybavenie postačujúce na výkon činnosti v odbore alebo odvetví, ktoré je predmetom písomnej žiadosti o zápis;
- i) nebola v posledných troch rokoch právoplatne vyčiarknutá zo zoznamu alebo ktorej nebol uložený zákaz činnosti.

K písomnej žiadosti o zápis do zoznamu sa pripájajú:

- a) osvedčené kópie o dosiahnutom vzdelaní, najmä vysokoškolského diplomu;
- b) životopis so zameraním na požadovanú odbornosť;
- c) osvedčená kópia o absolvovaní odborného minima, nie staršia ako 3 roky;
- d) osvedčená kópia dokladu o absolvovaní odbornej skúšky;
- e) osvedčená kópia o absolvovaní špecializačného štúdia;
- f) doklad o dĺžke odbornej praxe, ktorú možno v osobitných prípadoch nahraďiť čestným vyhlásením;
- g) výpis z registra trestov, ktorý nesmie byť starší ako tri mesiace;
- h) doklady preukazujúce materiálne vybavenie potrebné na výkon činnosti alebo čestné vyhlásenie, že osoba žiadajúca o zápis do zoznamu týmto materiálnym vybavením disponuje;
- i) u právnickej osoby aj doklady preukazujúce jej špecializáciu, nie staršie ako tri mesiace, výpis z obchodného registra, osvedčenú kópiu zakladateľskej listiny alebo iný doklad preukazujúci jej vznik.

Znalca vymenúva minister spravodlivosti. Po zložení sľubu do rúk ministra dostane dekrét o vymenovaní za znalca, znaleckú pečiatku, preukaz znalca a je zapísaný do Zoznamu znalcov, ktorý je vedený na Ministerstve spravodlivosti SR. Zoznamy znalcov sú prístupné k nahliadnutiu verejnosti. Sú členené podľa odborov a odvetví (napr. znalec z odboru zdravotníctva, z odvetvia psychiatrie alebo znalec z odboru psychológie, odvetvia klinickej psychológie dospelých). Psychológovia, ktorí pracovali vo viacerých rezortoch sa v minulosti viedli v rôznych odboroch, napr. v zdravotníctve, školstve a kultúre. Od r. 1992 sa zriadil *samostatný znalecký odbor psychológie s odvetviami: klinická psychológia dospelých, klinická psychológia detí, poradenská psychológia, dopravná psychológia, psychológia sexuality.*

Znalec môže byť *vyčiarknutý zo zoznamu* podľa § 8 zákona ak:

- a) o to písomne požiada;
- b) ak mu do troch mesiacov po zápise do zoznamu znalcov nevzniklo poistenie pre škodu alebo mu zaniklo a nebolo do troch mesiacov obnovené;
- c) ak vykonával znaleckú činnosť bez poistenia zodpovednosti za škodu pri výkone činnosti;

- d) ak nespĺňa predpoklady na zápis do zoznamu znalcov, prestal vykonávať prax v odbore, ktorý je predmetom činnosti a ak do dvoch rokov nezačne opätovne túto prax vykonávať;
- e) ak mu bola uložená sankcia vyčiarknutia zo zoznamu podľa § 27 ods. 3 písm. d);
- f) ak nevyhovie overeniu odbornej spôsobilosti podľa § 30;
- g) ak viac ako pol roka nemôže pre zdravotné alebo iné závažné dôvody riadne vykonávať činnosť podľa toho zákona.

Po vyčiarknutí zo zoznamu je fyzická alebo právnická osoba povinná odovzdať ministerstvu preukaz a textovú časť úradnej pečiatky.

Úkonmi znaleckej činnosti sú:

- znalecký posudok a jeho doplnok;
- odborné stanovisko alebo potvrdenie;
- odborné vyjadrenie;
- vysvetlenie.

Tieto úkony podáva spravidla znalec v rámci trestného, občianskoprávneho a správneho konania.

V *trestnom konaní priberie na podanie znaleckého posudku znalca orgán činný v trestnom konaní* (prokuratúry, vyšetrovatelia a poverení príslušníci policajného zboru) alebo súd za splnenia týchto podmienok:

- a) na objasnenie skutočností dôležitých pre trestné konanie sú dôležité odborné znalosti;
- b) objasnenie týchto skutočností je zložitá.

Znalci sa priberajú vždy, ak:

- c) ide o posúdenie duševného stavu;
- d) ide o pitvu mŕtvol.

K posudku je znalec pribraný formou uznesenia. **Uznesenie** obsahuje najmä informácie o posudzovanej osobe (obvinený, obžalovaný, svedok, poškodený), zdôvodnenie nariadenia znaleckého posudzovania a otázky, ktoré má v záveroch posudku zodpovedať. O vypracovanie znaleckého posudku môže požiadať i občan, ktorý si znalca vyberie zo zoznamu znalcov. Pri posudzovaní duševného stavu je s uznesením oboznámený znalec i vyšetrovaný (obvinený, svedok, poškodený), ktorí sa môžu proti ustanoveniu znalca odvolať. Znalec nesmie posudok podať,

ak pre vzťah k veci, orgánom vykonávajúcim konanie, či pre vzťah k účastníkom konania môže vzniknúť pochybnosť o jeho nepredpojatosti. Posudok znalec odmieta i v prípade, keď nie je kompetentný riešiť úlohy a otázky, ktoré sú uvedené v uznesení. (*Autor dostal v jednom uznesení otázku: Aká je prognóza resuscitácie obvineného? Pretože pozmenenie tejto otázky je vlastne trestným činom falšovania úradných listín, musel na príslušnú otázku odpovedať: Pre posúdenie resuscitácie sú kompetentní lekári so špecializáciou ARO. Ak zadávateľ posudku myslel prognózu resocializácie, tak uvádzame....*) Znalec psychológ odmieta vypracovať znalecký posudok aj v prípade, keď mu z titulu znaleckej špecializácie neprináleží odpovedať na otázky uznesenia (napr. znalci z odvetvia poradenská psychológia neprináleží vypracovať posudky, ktoré sa týkajú trestnoprávných prípadov a kde sa vyžaduje vyjadrenie vo vzťahu k motivácii konania páchatela trestnej činnosti, k čomu je oprávnený len klinický psychológ. Alebo je k vypracovaniu znaleckého posudku na dieťa do 14 rokov pribráný znalec z odvetvia klinickej psychológie dospelých). S touto skutočnosťou je povinný oboznámiť i orgán, ktorý vydal uznesenie v stanovenej lehote. Uznesenie o pribraní znalca obsahuje okrem základných informácií o veci a účastníkoch konania aj otázky (úlohy) pre znalca a poučenie znalca. *Poučenie znalca* zvyčajne obsahuje citáciu § 347 Trestného zákona *Nepravdivý znalecký posudok, tlmočnický úkon a prekladateľský úkon*. Podľa tohto sa uvedeného trestného činu dopúšťa znalec, „ak pred súdom, prokurátorom, alebo policajtom, alebo súdom v občianskom konaní uvedie nepravdu o okolnosti, ktorá má podstatný význam pre rozhodnutie alebo takúto okolnosť zamlčí“. Ak týmto konaním spôsobí inému malú škodu potrestá sa odňatím slobody na jeden až päť rokov. Ak ide o závažnejší spôsob konania alebo z osobitného motívu, potrestá sa na tri až osem rokov a v prípade, že spôsobí závažnú škodu alebo iný závažný dôsledok, na štyri až desať rokov odňatia slobody. Poučenie obsahuje i dôležité upozornenie, že znalci neprislúcha hodnotenie týkajúce sa právnych otázok a dôkazov. Má však právo, aby sa mu poskytli potrebné vysvetlenia zo spisu, resp. zapožičali spisový materiál. Môže byť prítomný pri výsluchu obvineného a svedkov a klásť im otázky, ktoré sa vzťahujú na predmet znaleckého posudzovania. Môže navrhnúť, aby okolnosti boli objasnené najskôr inými dôkazmi, ktoré sú potrebné k podaniu posudku. Mathern (1976) diskutuje o otázke, či znalec môže sám predvolávať svedkov, najmä príbuzných, a vypočuť ich ohľadom vyšetřovaného či okolností činu. Skúsenosti, najmä v trestných veciach však poukazujú, že výhodnejšie je požiadať o výsluch orgán, ktorý ho za znalca ustanovil, prípadne sa tohto výsluchu zúčastniť a klásť otázky. Tým sa vyhne riziku vyvíjania nátlaku na znalca či priamo pokusom o podplácanie, či iné formy korupcie. Znalec má právo pribrať so súhlasom orgánu, ktorý ho pribral k znaleckému posudku aj konzultanta k riešeniu zvlášť ťažkých či špecifických otázok a vyžiadať si zdravotnícku dokumentáciu. *K nahliadnutiu do zdravotníckej dokumentácie* je však potrebný súhlas vyšetřovaného alebo

rozhodnutie súdu, ktorý zbaví príslušného lekára či zdravotnícke zariadenie povinnej lekárskej mlčanlivosti.

Znalec je povinný podať riadne vypracovaný posudok v stanovenej lehote. Môže ho podať ústne (napr. do protokolu o výsluchu) alebo písomne. Pri súdnom konaní môže byť znalec predvolaný k výsluchu na pojednávanie alebo na súd (so súhlasom zúčastnených strán), alebo sa uspokojí s prečítaním záverov posudku. Každý vypracovaný posudok je znalec povinný zapísať do znaleckého denníka, kde sa uvedie predmet posudku, orgán (občan), ktorý ho vyžiadal, dátum vyhotovenia a výška účtovanej odmeny. Za svoju znaleckú činnosť má znalec právo na odmenu, náhradu výdavkov trov a náhrady za stratený čas podľa vyhlášky MS SR č. 565/2008.

Znaleckú činnosť môžu vykonávať aj **znalecké ústavy** a iné pracoviská špecializované na znaleckú činnosť. Zoznam ústavov vedie ministerstvo. Mathern (1976) uvádza, že vo zvlášť ťažkých prípadoch sa k posudku môže prizvať i vedecký ústav alebo iná špecializovaná inštitúcia. Postavenie a úlohy znaleckého ústavu ustanovuje zákon 382/2004 takto:

1. Znalecký ústav ako právnická osoba je špecializované vedecké a odborné pracovisko, ktoré plní funkciu rezortného a metodického centra v oblasti znaleckej činnosti zapísanej v zozname. Znalecký ústav vykonáva znaleckú činnosť najmä vo zvlášť obťažných prípadoch vyžadujúcich osobitné vedecké posúdenie.
2. Znalecký ústav najmä:
 - a) zabezpečuje odborné minimum a špecializované vzdelávanie v príslušnom odbore v rozsahu a obsahu určenom ministerstvom,
 - b) poskytuje ministerstvu súčinnosť pri vykonávaní odbornej skúšky pre znalcov, overovaní odbornej spôsobilosti znalcov, kontrolnej činnosti, vzdelávacej činnosti, metodickej činnosti a konzultačnej činnosti.

Ústavný posudok sa podáva vždy písomne a za jeho vykonanie zodpovedá vedúci ústavu a ním určení pracovníci. Pri posudzovaní duševného stavu sa to robí najmä v prípadoch, keď je potrebné dlhodobejšie sústavné pozorovanie vyšetreného v ústavných podmienkach (na psychiatrickom oddelení alebo oddelení súdno-psychiatrickej expertízy väzenskej nemocnice). V SR pôsobí od r. 2014 Ústav pre znaleckú činnosť v psychológii a psychiatrii, s. r. o. so sídlom v Nových Zámkoch. Praktickú činnosť znaleckého ústavu možno vykázať v 3 oblastiach: expertíznej, legislatívnej a vzdelávacej. K úlohám znaleckého ústavu patrí aj poskytovanie tzv. *súčinnosti MS SR pro bono*. Ide o odborné vyjadrenia k sťažnostiam na znalcov a kvalitu podaných znaleckých posudkov (Heretik a spol., 2016).

FOREZNÁ PSYCHOLÓGIA

V mnohých prípadoch je potrebná tzv. *komplexná expertíza znalcov* z rôznych odborov (napr. pri vyšetrovaní veľkých havárií, železničných či leteckých, spolupracujú experti z rôznych technických a medicínskych odvetví). Forezní psychológovia spolupracujú najčastejšie so súdnymi psychiatrami. Spolupráca psychológov a psychiatrov môže prebiehať už vo fáze prípravy posudku formou tzv. porady znalcov, v rámci ktorej sa znalci priebežne informujú o svojich výsledkoch a poznatkoch. Písomný posudok a vyúčtovanie v prípadoch, keď mu uznesenie kladie zvláštne otázky, však podáva psychológ zvyčajne samostatne. Psychológ môže v komplexnej expertíze vystupovať ako samostatný znalec alebo byť pribraný ako konzultant. Aj znalec psychológ si môže pribrať konzultanta za splnenia podmienky – súhlasu žiadateľa expertízy. Napr. znalec psychológ si priberie konzultanta psychiatra v prípade, keď sa posudzuje sťažené spoločenské uplatnenie po úraze a do úvahy prichádza aj položka „*vážne duševné poruchy vzniknuté pôsobením otrasných zážitkov alebo iných nepriaznivých psychologických činiteľov a tiesnivých situácií*“, nakoľko táto položka musí byť overená príslušným psychiatrickým pracoviskom.

Znalecký posudok súd zhodnotí podľa tých istých zásad ako iné dôkazy. „*Náš Trestný poriadok nepozná hierarchiu dôkazov vyššej a nižšej právnej sily (ide o zásadu rovnosti dôkazov...)*“ (Nič, 2006). *Hodnotenie posudku* robia všetky orgány činné v trestnom konaní – vyhľadávací orgán (polícia), vyšetrovateľ prokuratúry i súd. Napríklad už v prípravnom vyšetrovacom konaní možno na základe znaleckých posudkov zastaviť trestné stíhanie proti obvinenému pre nepríčetnosť. Znalecký posudok sa hodnotí z formálnej i obsahovej stránky. Skúma sa, či mal znalec k dispozícii všetky dostupné materiály, dôkazy, či vyčerpал možnosti, ktoré mal vziať do úvahy, či neprekročil rámec svojej kompetencie, alebo nerobil hodnotenie dôkazov. V prípade, že vznikne pochybnosť o správnosti záverov posudku, môže hodnotiaci orgán pribrať na posúdenie ďalších znalcov pre tzv. *kontrolný* či „*supervízny*“ posudok. Ak sú závery kontrolného posudku v zásadných otázkach odlišné, musí sa hodnotiaci orgán (napr. súd) po výpovediach oboch skupín znalcov rozhodnúť, ktorú verziu záverov prijme.

3.3.2 Etické princípy znaleckej činnosti

Zákon o znalcoch *expressis verbis* etické zásady neuvádza (okrem povinnosti mlčanlivosti v zmysle Zákona č. 241/2001 Z. z. o utajovaných skutočnostiach). Tie však vyplývajú z etického kódu príslušnej profesie (napr. lekára či psychológa) či profesijnej organizácie (Komora psychológov, Lekárska komora), i z osobnostných, charakterových vlastností znalca.

Etické zásady psychológov a kódex správania Americkej psychologickej asociácie (Plante, 2001) rozlišujú všeobecné zásady a etické normy.

Všeobecnými zásadami sú:

- a) *Kompetencia* (uvedomenie si hraníc a možností psychologickkej metodológie);
- b) *Integrita* (osobnostné a charakterové vlastnosti ako úprimnosť, spravodlivosť, rešpektovanie ostatných, vyhýbanie sa podvojným vzťahom a pod.);
- c) *Profesijná a vedecká zodpovednosť* (prijímanie zodpovednosti za svoju činnosť, prispôsobenie metód potrebám rôznych skupín obyvateľstva, konzultácie s inými odborníkmi);
- d) *Rešpektovanie práv a dôstojnosti ľudí* (práva na súkromie, ochranu informácií, sebaurčenie a nezávislosť, rešpektovanie rozdielov na základe rodu, etnika, jazyka, náboženstva, sexuálnej orientácie a pod.);
- e) *Záujem o prospech druhých ľudí* (využitie psychológie k blahu druhých, či ide o študentov, klientov alebo probandov výskumu);
- f) *Sociálna zodpovednosť* (zodpovednosť voči komunite a spoločnosti, podpora legislatívy a sociálnej práce).

Etické normy sa potom venujú špecifickým problémom, ako sú etika psychodiagnostiky a psychoterapie, možnosti zneužitia, zásady výskumu a pod.

Curran (1986) uvádza vo forenznej expertíznej činnosti tieto etické princípy:

- technická a vedecká presnosť pri referovaní zistení a záverov;
- nestrannosť a objektivita pri všetkých konaniach so súdom a predstaviteľmi práva;
- poctivosť a komplexnosť pri vyjadrovaní odborných záverov, ktoré sú založené výlučne na adekvátnych zdrojoch informácií;
- vyhnúť sa prekročeniu odbornej kompetencie;
- vyhnúť sa podvodu a odolať nátlaku;
- vyhnúť sa vynucovaniu vyšetrenia či interview, alebo použitiu informácií, vzoriek či materiálu bez súhlasu vyšetreného;
- vyhnúť sa nadmernej publicite, resp. uvoľneniu nevhodných či dôverných informácií;
- oddanosť spravodlivosti.

Kódex Americkej akadémie forezných vied (American Academy of Forensic Sciences) zhŕňa podľa citovaného prameňa etické princípy do troch bodov:

1. *Kvalifikácia*. Forezný výskum a znaleckú činnosť môžu vykonávať len jedinci s dostatočným, presne definovaným vzdelaním, výcvikom a rozsahom praxe v odbore, pre ktorý sú kompetentní.

2. *Zistenia a závery.* Vyžaduje sa technická a vedecká presnosť vo všetkých písomných správach i ústnych stanoviskách, vyžaduje sa vyhnúť viacznačným a zavádzajúcim tvrdeniam.
3. *Nestrannosť.* Objektivita a vyhnutie sa všetkému, čo by mohlo pôsobiť dojemom osobnej zaujatosti, finančného či osobného záujmu na výsledkoch a záveroch, alebo by mohlo viesť k „právnej kontroverzности“.

Z našich autorov Jahoda (in Útrata, 1979) publikoval „znalecké desatoro“. Okrem vyššie opísaných zásad upozorňuje i na potrebu nezneužívať odbornosť (napr. ohurovať súd nezrozumiteľnými odbornými výkladmi či teóriami), poctivo uviesť všetky alternatívy a povedať aj „neviem“. Snáď najdôležitejšou zásadou je vidieť vo vyšetrovanom človeka, ku ktorému sa máme správať tak, ako by sa k nám samým mal správať znalec.

Metakódex etiky EFPA (European Federation of Psychologists' Associations) postuluje 4 etické princípy (Weiss, 2011):

1. *Rešpektovanie osobných práv a dôstojnosti jedinca* (napr. právo na súkromie, dôvernosť, sebaurčenie, autonómiu a i.);
2. *Kompetencie* (udržiavanie vysokej úrovne kompetencií, rešpektovanie hraníc a limitov vlastnej odbornosti);
3. *Zodpovednosť* (profesionálna a vedecká zodpovednosť voči klientom, komunite, spoločnosti);
4. *Integrita* (v psychológii ako vede, jej vyučovaní a praxi, čestnosť a poctivosť pri všetkých profesionálnych činnostiach).

V etických zásadách ide o zdanlivé samozrejmosti. Aj znalecká prax však ukazuje, že nie všetky uvedené etické princípy sa dôsledne dodržujú a samotná znalecká činnosť so sebou prináša celý rad **etických dilem**.

Napr. nie vždy dost dôkladne a primerane schopnostiam vyšetreného vykonáme *poučenie* probanda o zmysle znaleckého posudku. Napr. že informácie, ktoré od neho získavame nie sú dôverné a v konečnom dôsledku sa môžu použiť proti jeho záujmu (napr. narušia jeho koncepciu obrany). Vytváranie atmosféry dôvernosti či „dobrého pracovného spoločenstva“ je v našej klinickej praxi samozrejmosťou. Vo foreznej situácii však vystupujeme ako znalci v inom kontexte. Sme trochu v podobnej etickej dileme, ako keď pri Rorschachovskom vyšetrení povieme pacientovi, že „*neexistuje dobrá a zlá odpoveď*“, či dokonca, že „*všetky odpovede sú rovnako dobré*“, ako na to upozornili Řičan a Ženatý (1988).

S požiadavkou presného formulovania výsledkov a záverov súvisí i *uvádzanie kompletých testových výsledkov* a skóre v znaleckom posudku z odboru psychológie posudku. Znalec tým dáva konzumentom posudku i prípadným ďalším znalcom možnosť posúdiť primeranosť svojich interpretácií a záverov (tzv. preskúmateľnosť posudku). Námietka, že je len vecou odborníka, aké metódy použije, aké sú ich výsledky, resp. že číselné hodnoty (napr. IQ) sa môžu laikmi zneužiť z tohto hľadiska neobstoja.

Iným príkladom porušovania etiky je *nadmerná publicita* v masmédiách. Najmä v bulvárnej tlači sa často stretávame s veľmi podrobnými opismi trestného činu, s citáciami zo znaleckých posudkov a uverejnením plných mien ešte neodsúdených obvinených, svedkov či poškodených. Žiaľ, sú to niekedy sami znalci, ktorí novinárom poskytnú tieto údaje.

Veľké etické dilemy prináša aj vypracovanie znaleckých posudkov z odboru psychológia *na zadanie súkromných osôb* (Procházková, 2011). Týka sa to najmä rozvodových káuz o zverení detí do výchovy, resp. úprave styku s rodičom po rozvode. Žiadatelia väčšinou žiadajú vlastné psychologické vyšetrenie s cieľom preukázať, že sú vhodnejším adeptom na výchovu detí ako ich expartner. Takýto prípad kladie vysoké nároky na nezaujatosť a nestrannosť (znalečné hradí zadávateľ, navyše znalec nemôže vyšetriť ostatné zúčastnené osoby – deti, expartnera/-ku). Súkromné osoby tiež často žiadajú o vypracovanie kontrolného, revízného posudku, pretože nesúhlasia so závermi toho predchádzajúceho, ktorý nariadil súd. Väčšina sťažností, ktoré prichádzajú na znalcov na MS SR sa týka práve posudkov v rozvodových kauzách. Sťažovatelia žiadajú napr. posúdiť formálnu stránku posudku, jeho odbornosť, vhodnosť použitých diagnostických metód, preskúmateľnosť (uvádzanie kvantitatívnych údajov, výsledkov testov). Často poukazujú aj na rôzne etické pochybenia znalca (vyšetrenie v nevhodnom prostredí, v časovej tiesni, nevhodné výroky a komentáre znalca). Znalecký ústav – UZČPP – v rámci poskytovania tzv. súčinnosti MS SR sa musí takýmito sťažnosťami často zaoberať. Podobne Guarnera a spol. (2017) vymedzujú 2 hlavné zdroje nižšej zhody medzi závermi znalcov psychológov. Prvým je nízka, či dokonca neznáma validita a reliabilita používaných metód, prípadne nedostatočný tréning pri ich zvládaní. Druhou je malá nezávislosť od osôb, ktoré znalecký posudok zadali vypracovať. V USA si totiž svojich znalcov k prípadu priberá žalobca (prokurátor) a svojich znalcov obhájca. Teda je tu podobná dilema, ako keď si v našich podmienkach súkromná osoba (alebo jej právny zástupca) vyžiada vlastný znalecký posudok z odboru psychológie.

V neposlednom rade súvisia s etickými zásadami požiadavky na **kvalifikáciu a kompetentnosť znalcov**. Snach a McGarry (1986) uvádzajú, že v USA vznikla American Board of Forensic Psychology (ABFP), ktorá je orgánom American Psychology-Law Society. Rada vydáva certifikáty pre forenznú psychológiu. Uchá-

dzači musia byť ich členmi (alebo členmi American Psychological Association), dosiahnuť na univerzite doktorskú hodnosť a vykázať aspoň tisíc hodín vo forenznej praxi v uplynulých piatich rokoch. Komisia posúdi ich predložené práce a potom ich pozve na ústnu skúšku. Certifikát z forenznej psychológie dostane podľa autorov len asi 40 % uchádzačov. Aj náš Zákon 382/2004 Z. z. v § 30 hovorí o sústavnom vzdelávaní znalcov formou povinných a nepovinných odborných seminárov, ktoré organizuje ministerstvo v súčinnosti so znaleckými ústavmi.

3.3.3 Výpoveď znalca pred súdom

Vo väčšine závažných trestnoprávných i občianskoprávných konaniach trvajú procesné strany na tom, aby znalec osobne predniesol pred súdom závery svojho posudku. Vystúpenie pred súdom je často skutočným vyvrcholením znaleckej činnosti v konkrétnom prípade. Písomne podaný posudok je síce najdôležitejším, ale nie dostatočným predpokladom akceptovania a významu, ktorý budú znalcovým záverom pri súde pripisovať. Súdny proces má totiž neopakovateľnú sociálno-psychologickú atmosféru, na ktorú reagujú znalci rôzne v závislosti od svojich skúseností a osobnostných vlastností. Brillantný prednes a pohotové odpovede v diskusií môžu, podobne ako na vedeckých kongresoch, zlepšiť dojem o nevýraznom či kontroverznom obsahu. Zvlášť veľký význam to hrá v americkej justícii, kde porotu tvoria laici. Znalec je zároveň vystavený protichodným sociálnym tlakom a často veľmi sugestívnym otázkam od obhajcov i prokurátora, ktorí sa snažia zo znaleckého posudku „vytláčať“ čo najviac pre stranu, ktorú zastupujú. A znalec je v tomto prípade do istej miery „amatérom na profesionálnej scéne“.

Kennedy (1986) zhrnul očakávané charakteristiky vystúpenia znalca pred súdom do týchto bodov:

- a) *Pripravenosť.* Závisí nielen od času, ktorý znalec venoval vypracovaniu posudku, ale i od prípravy na samotné pojednávanie. Od podania posudku po jeho prednes pred súdom uplynie často relatívne dlhý čas a znalec medzitým môže vypracovať niekoľko expertíz podobného charakteru.
- b) *Presnosť.* Vyjadrenia majú byť precízne, doložené ilustráciami. Znalec by sa mal vyhnúť všeobecným konštatovaniam vhodným pre každého druhého človeka (napr. že proband „býva agresívny“ alebo je „trochu extrovertovaný“).
- c) *Stručnosť.* Vystúpenie pred súdom by sa nemalo zamieňať s univerzitnou prednáškou na tému delikvencia. Malo by len krátko a informatívne zhrnúť výsledky. Časovým rozsahom nemá prekračovať 10 minút.
- d) *Koherencia.* Autor tým rozumie preklad odborného žargónu do bežného jazyka, použitie analógií, organizovanie informácií do zrozumiteľných údajov.

- e) *Zodpovednosť.* Znalec by mal odpovedať len na otázky zainteresovaných strán (sudcu, poroty, obhajcu, prokurátora), nemá sa snažiť ohurovať porotu či pobaviť obecenstvo. Nemal by sa snažiť viesť dialóg a demonštrovať odbornú prevahu. (Mal by však trvať na presnom zázname svojej výpovede do zápisnice z pojednávania, čo býva niekedy zdrojom problémov – A. H.).
- f) *Ovládanie správania.* Podľa Kennedyho kompetentného znalca charakterizuje nestrannosť, uvážlivé pauzy a starostlivé zváženie odpovede na každú otázku. Nedostatočne profesionálny znalec sa prejavuje nadmerným sebaapresadovaním, hádavosťou a otvorenou hostilitou v sporných otázkach.

Kennedy k svojej analýze vtipne dodáva, že jednou z príčin zhoršenia ovládania sa znalca pri súde býva zlé načasovanie (timing) vystúpenia pred súdom. Pre justíciu ako pre máloktorú inštitúciu totiž platí Murphyho zákon času: „*Všetko trvá dlhšie, ako by malo.*“ Preto aj „*súd nečaká na nikoho a každého nechá čakať*“ (Kennedy, 1986, s. 505).

3.4 Štruktúra súdnoznaleckého posudku

Osnovu znaleckého posudku (§ 17 zákona č. 382/2004 Z. z.) tvoria tieto časti:

- I. Titulná strana
- II. Úvod
- III. Posudok
- IV. Záver
- V. Prílohy
- VI. Znalecká doložka

Titulná strana znaleckého posudku obsahuje identifikačné údaje znalca (meno a priezvisko, tituly, kódy znaleckého odboru a odvetvia), zadávateľa, označenie Znalecký posudok, poradové číslo znaleckého úkonu, pod ktorým je vedený v znaleckom denníku, stručnú charakteristiku posudku (meno a rok narodenia posudzovaného), počet strán a počet odovzdaných vyhotovení posudku.

V úvode sa uvedie: 1. úloha znalca (vrátane zadávateľa a personálie posudzovaného); 2. účel posudku (otázky uznesenia); 3. dátum vyžiadania posudku; 4. dátum, ku ktorému je vypracovaný posudok a 5. podklady pre vypracovanie posudku (napr. súdny spis, zdravotná dokumentácia, psychologické klinické a testové metódy, porada znalcov).